



Evaluation and Critical Sociological Analysis of the Representation of Feminine Identity in the Novels of Mohammad Hejazi¹

Hamideh Dehghani², Arman Heydari^{*3}, Reza Rezaei⁴, Ramin Moradi⁵

Received: 14/05/2023

Accepted: 02/10/2023

* Corresponding Author's E-mail:
armanhedari90@gmail.com

Abstract

While the quality of women's lives and their status and position can be indicative of the prominent cultural and civilizational features of a society, in most societies, especially in our patriarchal society, we witness a kind of liminality, insignificance, and "persistence" of women in the face of both tangible opportunities and imaginary constraints and stereotypes. Since the genre of the novel is one of the most significant mediums that indirectly reflect the symbols of this situation, this study explores the representation of women and the dominant but implicit assumptions in the selected novels of the First Pahlavi era (Mohammad Hejazi's trilogy) from a sociological perspective, using a critical discourse analysis approach. The data analysis was conducted thematically, with the unit of analysis being the "sentence," and utilizing previous research as a foundation for

1. This article is taken from the Ph.D. thesis of Hamidah Dehghani, a Ph.D. student in Iran's social issues research at Yasouj University.

2. Ph.D. Student. Yasouj University, Iran.
<http://www.orcid/0009-0005-4227-5998>

3. Assistant Professor of Social Sciences, Yasouj University, Yasouj, Iran.
<http://www.orcid/0000-0003-2782-274>

4. Assistant Professor of Linguistics, Yasouj University, Yasouj, Iran.
<http://www.orcid/0000-0002-7636-6135>

5. Assistant Professor of Social Sciences, Yasouj University, Yasouj, Iran.
<http://www.orcid/0000-0001-8935-1891>



credibility assessment. The results of this study showed that women in Hejazi's stories in the trilogy of Superior Spear and the Religion-Tradition-Modernism trilogy are represented in binary and ternary categorizations. Contrary to the prevailing mental stereotype of the "oppressed woman," the role, characteristics, caricature, and narrative have not been reduced to a single attribute for all women. Based on this, we observe a commitment to both discourse patterns, both conservative and progressive, fuzzy and middle-ground, oscillating between religion and modernity, conservatism and progressivism, which has sometimes led to a "discourse conflict".

Key words: Representation of women, novel, gender discourse, feminine identities, trilogy

Extended Abstract

The social status and quality of life for women in any society can be considered as indicators and criteria for the cultural and civilizational characteristics of that society. Throughout history, in all societies, especially in patriarchal societies, the identities and social roles of women have been overlooked or considered insignificant. Despite unprecedented changes in creating structural opportunities for Iranian women, they are still predominantly portrayed within traditional gender roles, stereotypes, and assumptions. Gender stereotypes can be analyzed indirectly and metaphorically in common cultural artifacts such as proverbs, textbooks, films, magazines, and popular novels of each era. Among these, the genre of the novel has allocated the largest share in discourse analysis, and women and their attributed roles have always been prominent topics in social novels. In the pursuit of continuity, prominence, and perpetuation of the representation of Iranian women as oppressed and objectified, this study attempts to analyze and identify the representation of women's identities in three novels (trilogy) by Mohammad Hejazi, using a comprehensive



sociological perspective and a critical discourse analysis approach. The fundamental research questions are: 1) How are women represented in Mohammad Hejazi's trilogy of novels? 2) What are the important sociological components documented for women, such as roles, identities, executive characteristics, etc., in these novels? 3) To what extent have the constructed attributes contributed to the reproduction or alteration of the status and identity of women in the society of that era? 4) Have the features and representations presented in the selected novels portrayed a "homogeneous" image of women or not?

To achieve this, in the descriptive phase, the themes, elements, and key concepts related to the subject of the study in the text are identified, and subjects, characters, traits, and roles of women and their presence are reconstructed. In the interpretive phase, we delve into the contextual and intertextual aspects of women's subjects and analyze the generated themes. In the explanatory phase, we focus on the social framework, discursive actions, and the relationship between the text and social structures. The use and application of previous research, as well as consultation with expert qualitative researchers for the correction and confirmation of extracted content have always been the researchers' concern. The unit of analysis is the sentence.

The first reading of Hejazi's stories indicates a diverse spectrum of women in mainly binary categorizations and confrontations. These attributes and categorizations, which are the subject of ideological disputes, foster a continuous discursive conflict within themselves. By placing women's subjects in their own spatiotemporal context, patterns can be extracted, which categorize women into traditional/modern, active/passive, educated/uneducated, weak and oppressed/strong. Hidden patriarchy, situational objectification-subjection, overall ambiguity, women in the struggle between tradition and modernity, and women at the crossroads of modernity and religion are among the



Quarterly Literary criticism

E-ISSN: 2538-2179

Vol. 16, No. 62

Summer 2023

Research Article



main themes covering the representation of women in the selected texts.

According to Hejazi, as claimed by Fairclough, while identifying the assumptions of the prevailing ideology that the people of Iran interacted with women on that day and led to the plasticity of feminine identity, he criticizes and challenges them. In his stories, he effectively highlights the issue of femininity, pays attention to feminine identity, and demonstrates its new dimensions in the First Pahlavi era in Iran. Hejazi challenges the dominant traditional discourse and brings women into positions beyond the confines of the home and without being attributed to stereotypical qualities like "stove-bound" and "bitterness," which were frequently seen in the literature of that era. However, most evidence shows the movement of two discourses, traditional and modern, side by side and in concert with each other, rather than in conflict and confrontation. This means that renewed discourses, alongside traditional discourses, have initiated a movement, and we witness a kind of combined discourse. In summary, Hejazi demonstrates that we are faced not with a singular reality but with diverse realities; he presents a moderate intellectual discourse. Although one foot of it is still trapped in tradition and patriarchy and thinks within the framework of traditional mindsets, it undoubtedly takes firm and steady steps towards modernity with the other foot.

ارزیابی و نقد جامعه‌شناسانه بازنمایی هویت زنانه در رمان‌های

محمد حجازی (هما، زیبا، پریچهر)^۱

حمیده دهقانی^۲، آرمان حیدری^{۳*}، رضا رضایی^۴، رامین مرادی^۵

(دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۴ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۰)

چکیده

ضمن آنکه کیفیت زندگی زنان و مقام و منزلت آنان می‌تواند یکی از نشانه‌ها و ضوابط برجسته ویژگی‌های فرهنگی و تمدنی آن جامعه باشد، در بیشتر جوامع و به‌خصوص جوامع

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری حمیده دهقانی با عنوان «تحلیل بازنمایی زنان در رمان‌های ایرانی معاصر پهلوی اول و ارزیابی و نقد جامعه‌شناختی آن‌ها: مطالعه‌ای در چارچوب رویکردهای انتقادی به جامعه‌شناسی و تحلیل گفتمان» در دانشگاه یاسوج است.

۲. دانشجوی دکتری بررسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
<http://www.orcid/0009-0005-4227-5998>

۳. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران (نویسنده مسئول).
*armanhedari90@gmail.com
<http://www.orcid/0000-0003-2782-274>

۴. استادیار زبان‌شناسی، گروه زبان و ادبیات انگلیسی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
<http://www.orcid/0000-0002-7636-6135>

۵. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
<http://www.orcid/0000-0001-8935-1891>

مردسالار، شاهد نوعی برزخی، بلا تکلیفی و «جاماندگی» زنان بین برخورداری از فرصت‌های عینی و مواجهه با محدودیت‌های انگاره‌ای و ایماژی هستیم. از آن جایی که ژانر رمان یکی از مهم‌ترین خاستگاه‌هایی است که به صورت غیرمستقیم نمود و نمادهای این وضعیت را بازتاب می‌دهد، مطالعه حاضر با منظری جامعه‌شناختی و با استفاده از رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی، نحوه بازنمایی زنان و پیش‌فرض‌های غالب اما ضمنی را در رمان‌های منتخب دوره پهلوی اول (سه‌گانه محمد حجازی) واکاوی می‌کند. تحلیل داده‌ها به شیوه تماتیک، واحد تحلیل «جمله» و تطبیق و بهره‌گیری از پیشینه تحقیق، شیوه اعتباریابی پژوهش حاضر بوده است. نتایج این مطالعه نشان داد که زنان داستان‌های حجازی حول دال برتر و سه‌گانه دین - سنت - مدرنیته، در دسته‌بندی‌های دوگانه و سه‌گانه، بازنمایی می‌شوند و برخلاف انگاره ذهنی رایج «زن تحت ستم»، از کلی‌گویی و انتساب فقط یک صفت، نقش، کارویژه و روایت واحد برای همه زنان، صرف‌نظر شده است. براین اساس ما در متون شاهد نوعی پای‌بندی به الگوهای گفتمانی هم‌این و هم‌آن‌گرا، فازی‌گونه و میانه‌رو مابین دین و تجدد، اُبژگی و سوزگی هستیم که گاهی نیز به «تخاصم گفتمانی» منجر شده است.

واژه‌های کلیدی: بازنمایی زنان، رمان، گفتمان جنسیتی، هویت‌های زنانگی، تریولوژی.

۱. بیان مسئله

وضع اجتماعی، کیفیت زندگی و مقام زن در هر جامعه‌ای می‌تواند یکی از نشانه‌ها و ضوابط برجسته ویژگی‌های تمدنی و فرهنگی آن جامعه تلقی شود. در طول تاریخ در تمام جوامع، به‌ویژه، در جوامع مردسالار، زنان در مقایسه با مردان نقش‌های اجتماعی فرومایه‌تری داشته و هویت و نقش‌های اجتماعی آنان نادیده یا کم‌اهمیت انگاشته شده است. چنین محدودیت‌هایی با گذشت زمان در قالب انگاره‌های فرهنگی و کلیشه‌های جنسیتی، بخشی از بیش و تصورات فرهنگی و ادراکی شده و به نوعی به مثابه

ناخودآگاه جمعی افراد راهنمای تصمیم‌گیری، داوری و اجرای نقش آنان بوده است. در این راستا، سیمین دوبوار به کلیشه‌های کهنی اشاره می‌کند که زن را غوطه‌ور در حالیت، دارای روحیهٔ متناقض، محتاط و حقیر، فاقد قوهٔ درک حقیقت و درستی، عاری از اخلاق، فایده‌طلب، دروغگو و... معرفی کرده‌اند (دوبوار^۱، ۱۳۹۷: ۵۰۲-۵۰۳). چنین کلیشه‌هایی در طول زمان و به تدریج می‌توانند به نوعی انجماد و رهوارهٔ فرهنگی - اجتماعی مستحکم بینجامند و ناخودآگاهانه هدایت‌گر و جهت‌دهندهٔ بینش‌ها، باورها، کنش‌ها و تعاملات دوسویهٔ افراد، گروه‌ها، اجتماعات و جوامع شوند. از این رو در سطح عینی و انضمامی‌تر، قدرت و نمود چنین کلیشه‌هایی در تعاملات جنسیتی نمود می‌یابد که به نوبت می‌توانند بر نوع، بر قدرت، تداوم، تشدید یا تضعیف چنین کلیشه‌هایی اثرگذار باشند.

کلیشه‌های جنسیتی نیز مانند دیگر عناصر فرهنگی، متأثر از شرایط و زمانه و زمینهٔ تاریخی - اجتماعی، تداوم و دگرگونی خاص خود را دارند. در چند سال اخیر، ظهور مدرنیته و گسترش تدریجی آن در ایران بود، که با برهم زدن تمام معادلات سنتی، از جمله معادلات جنسیتی سنتی، تضعیف و اضمحلال چنین کلیشه‌هایی را شدت بخشید. برای مثال، مرزهای تقسیم و تفکیک کار جنسیتی سنتی، با افزایش سطح آموزش زنان و حضور آنان در جایگاه‌های شغلی‌ای منحصراً مردانهٔ سنتی و افزایش مشارکت روزافزون مردان در امور خانگی، به تدریج متزلزل شده است (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۰). با وجود این، تغییرات ساختاری و گشایش فرصت‌های «عینی» جدید لزوماً با تغییرات سریع شناختی، فرهنگی و هویتی، همراه نیست. چنین عدم هماهنگی‌ای را می‌توان نوعی «تناقض و ناهماهنگی عناصر ساختاری و بینشی» مرتبط با جنسیت نام‌گذاری کرد. در این راستا، می‌توان گفت امروزه زنان ایرانی در وضعیتی

«متناقض» به سر می‌برند که از یک طرف دارای فرصت‌های ساختاری از نظر تاریخی بی‌سابقه هستند؛ از طرف دیگر، هم‌زمان، آن‌ها بیشتر در قالب نقش‌ها و انگاره‌های جنسیتی‌ستی بازنموده می‌شوند. در چنین فضایی، می‌توان گفت زن‌بودگی^۲ و وظایف و هویت‌های متناسب با آن، معنای روشن و مشخصی ندارد و در نوعی بلا تکلیفی و حالت برزخی برخورداری از فرصت‌های عینی و مواجهه با محدودیت‌های انگاره‌ای سپری می‌شود. نمود و نمادهای واقعی این وضعیت را می‌توان به صورت مستقیم در نابرابری‌ها و تخصیص‌های افقی و عمودی فعلی مشاغل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی رایج در جامعه دید؛ یا آن‌ها را به صورت غیرمستقیم و ایماژی در انگاره‌ها، آثار و یادگارهای فرهنگی رایج مانند ضرب‌المثل‌ها، کتاب‌های درسی، فیلم‌ها، مجلات، و رمان‌های رایج هر دوره تحلیل کرد.

در میان انواع ژانرهای ادبی - فرهنگی، رمان هم بیشترین پیوند را با جامعه دارد (Munawar, 2018) و هم بیشترین سهم را در تحلیل گفتمان به خود اختصاص می‌دهد. در میان مضامین متعدد رمان‌ها، نیز زنان و جایگاه، کارویژه‌ها و تعاملات آنان از مؤلفه‌های برجسته هستند که به انحای مختلف بازنمایی شده‌اند. تحلیل و نقد جامعه‌شناختی ژانر رمان از این نظر مهم است که اثرات چنین ژانرهایی مکنون، نامحسوس و تدریجی است و بیشتر در حالتی ناآگاهانه به بینش، ادراکات و رفتارها و تعاملات افراد جهت و معنا می‌دهد (خجسته، ۱۳۸۷: ۷۳). در کل، متفکران منتقد فرهنگی و پساساختارگرا، تأثیرات سوگیری‌یافته و نامرئی رمان‌ها را به‌عنوان بخشی از بررسی و نقد «دستگاه‌های فرهنگی» حاکم بر هر دوره عریان و نمایان می‌سازند. در این راستا، آلتوسر، برخلاف فرض بی‌طرفانه انگاشتن رسانه‌ها، از رسانه‌ها به‌عنوان «دستگاه‌های ایدئولوژیک» یاد می‌کند که به هژمونیک ساختن ایدئولوژی‌های خاص

مشروعیت‌بخشِ هر دوره کمک می‌کنند. در این راستا و از این منظر می‌توان گفت حوزهٔ ادبیات به طور عام و ژانر رمان به طور خاص، یکی از مهم‌ترین جلوه‌ها و حوزه‌هایی است که می‌توان عناصر برجسته و جلوه‌های مختلف و متعدد نابرابری جنسیتی را در آن بازنمایی، پی‌گیری، ترسیم و نقد کرد.

تحقیقات متعددی در چند سال گذشته دربارهٔ نحوهٔ بازنمایی زنان در رمان‌های ایرانی صورت گرفته است. با وجود اهمیت این مطالعات و نقششان در روشنگری وضعیت بازنمایی‌شدهٔ زنان ایرانی، انتقاداتی اساسی بر مفروضات جهت‌دهندهٔ آن‌ها حاکم است که انجام مطالعات دقیق و مفصل‌تر را توجیه و الزامی می‌سازد. اول، تحقیقات پیشین در رمان‌های ایرانی، «زن ایرانی» را به‌مثابهٔ کلیتی تحت ستم و قربانی به تصویر می‌کشند که در پیشینهٔ تحقیق به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. «ساده‌نگاری» و «تقلیل‌گرایی» یکی دیگر از آفات حوزهٔ بازنمایی است. «ساده‌نگاری به این معنا که ساده‌ترین راه رسیدن به شناخت برگزیده می‌شود و به جای توجه بیشتر به جزئیاتِ متن که به زعم برایان^۳ و همکاران (۱۹۹۴)، تحلیل گفتمان انتقادی را از سایر تحلیل‌ها متمایز می‌کند؛ و به جای بیان واقعیت‌ها و گزارش پدیده‌ها، متن، بعنوان پرکتیسی خنثی و فاقد کُنشگری، بیشتر مُثله و به ابزار صرفِ رسانای پیام تقلیل داده می‌شود. این نوع «ساده‌نگاری» به زعم مورن^۴ (۱۳۹۴) به «فهم کور» منجر می‌شود. «فهم کور» همان است که از آن به «تصویر گزینشی» یا «بازنمایی ناقص» یاد می‌شود. بازنمایی‌ای که با درنظر نگرفتن پیوستگی‌های متن و بیامتنیتِ جدید، کلیت را بیشتر زخمی و مخدوش می‌کند تا تحلیل و بازنمایی. به‌علاوه مطالعات پیرامون بازنمایی زن در رمان‌ها، بهبود وضعیت قابل توجهی را برای زن ایرانی در گذر زمان گزارش نمی‌کنند. اینجاست که تداوم، برجستگی و استمرار این‌گونه بازنمایی، آن هم در ژانری پرمخاطب مانند رمان

می‌تواند به تقویتِ انگاره «ذات‌گرایی» نوعی منجر شود. به این معنی که تداومِ انتساب نقش‌ها و انگاره‌های هویتی ضعیف و کلیشه‌ای منفی به زنان به مرور زمان این پتانسیل را دارد که این خصلت‌ها را به‌عنوان ویژگی ثابت و ذاتی زنان معرفی و برساخت کند.

بر این اساس، مطالعه حاضر سعی دارد با منظری جامعه‌شناختی و با استفاده از رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی، نحوه بازنمایی زنان و پیش‌فرض‌های غالب اما ضمنی در رمان‌های منتخب دوره پهلوی اول را واکاوی نماید. انتخاب این دوره از این جهت بوده است که این دوره از تاریخ ایران سرآغاز فرایند آشنایی تدریجی و روزافزون ایرانیان با مظاهر، نموها، سبک و شیوه تفکر و تمدن غربی بوده که معمولاً در اصطلاح «انقلاب مشروطه» بازتاب می‌یابد. بعد از مشروطه، دوره پهلوی به دلیل تلاش حکومت برای تأسیس دولت مدرن و گسترش غرب‌گرایی یک مقطع دوران‌ساز و مؤثر در شکل‌دهی بنیان‌های فکری ایران نوین به‌شمار می‌رود (علی‌زاده و طرفداری، ۱۳۸۹: ۱۰۷). به‌علاوه، توجه بیشتر به رمان و رمان‌نویسی از دیگر تحولات فرهنگی متأخر مرتبط با این دوره از تاریخ ایران بوده است (مسعودنیا و فروغی، ۱۳۹۱: ۸۷). عده‌ای معتقدند، رمان به معنای واقعی خود، پیرامون سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۱۰ در ایران پدیدار می‌شود و رمان «زیبا» اثر محمد حجازی را از نخستین رمان‌های فارسی در نظر می‌گیرند (مصباحی‌پور ایرانیان، ۱۳۵۸: ۶۳). بنابراین مطالعه حاضر سعی دارد با این فرض برجسته که سوژه زن در گفتمان‌های متفاوت به شیوه‌های گوناگون بازنمایی و برجسته می‌شود؛ هویت بازنمایی‌شده زنان در سه رمان محمد حجازی را تحلیل و شناسایی کند. پرسش‌های اساسی پژوهش عبارت‌اند از: ۱. زنان در رمان‌های سه‌گانه محمد حجازی چگونه بازنمایی شده‌اند یا به‌عبارتی چه روایتی از آن‌ها برساخته شده است؛ ۲. مؤلفه‌های جامعه‌شناختی مهم اسناد داده‌شده به زنان مانند نقش‌ها، هویت،

کارویژه‌های اجرایی، آن‌ها در این رمان‌ها چه وجهی دارند؟؛ ۳. خصلت‌های برساخت‌شده تا چه اندازه در راستای بازتولید یا تغییر وضعیت و هویت زنان جامعهٔ آن روز ایران بوده‌اند؟؛ ۴. آیا خصایص و بازنمایی‌های ارائه‌شده در رمان‌های منتخب تصویری «همگون» از زنان ارائه داده‌اند یا خیر؟

۲. پیشینهٔ پژوهش

پیرامون بازنمایی زنان در رمان، مطالعهٔ ولی‌زاده (۱۳۸۷) در دو دستگاه متمایز بازنمایی زنانگی، زنِ سنتی با مفاهیمی همچون خانه، سکون، مصرف، خواندن، کار خانگی، وابستگی و در خدمت روابط جنسیتی قدرت و زنِ جدید با مفاهیمی همچون تحرک، تولید، استقلال و بدیلی در برابر ایدئولوژی بازنمایی می‌شود. کمالی و همکاران (۱۳۸۸) نشان می‌دهند زنان رمان‌ها دچار مسائل و دغدغهٔ روزمرگی، ناخشنودی از زندگی زناشویی، تضاد، تنهایی، گم‌گشتگی، حسرت، ناتوانی، نبود اعتماد به نفس، توجه به گذشته و ناامیدی از آینده، نگرانی و احساس ترس و ناامنی‌اند. پژوهش سلیمی و باقرآبادی (۱۳۹۲) بیانگر آن است که زن در گسترهٔ رمان‌های نجیب محفوظ، فاقد شناختی صحیح از چیستی و رسالت خویش در جامعه بوده و از فقر، فساد اخلاقی، تزلزل مبانی نهاد خانواده و سلطهٔ تباه‌کنندهٔ سیاست‌مداران فاسد، همواره در رنج بوده است. پژوهش طاهریان و مهدیان طرقله (۱۳۹۲) نشان می‌دهد که در رمان‌های سحرخلیفه دوگانگی محدودتری میان زنِ تحصیل‌کرده و سنتی خودنمایی می‌کند که باعث می‌شود زنِ فلسطینی تحصیل‌کرده و آگاه در مرکز شبکه‌ای پیچیده از دوگانگی‌ها و تقابل‌ها قرار بگیرد. قربانی جویباری (۱۳۹۴) در پژوهشی نشان می‌دهد زنان داستان‌های کوتاه فریبا وفی گرچه در دنیای امروز زندگی می‌کنند و از نظر

ظاهری از قید و بندهای جامعه سنتی رها شده‌اند، اما از نظر روحی و اجتماعی تحت سلطه مردان و سنت‌های مردسالارند.

گاسمن^۵ (۲۰۰۶) در پژوهشی نشان داد که در داستان‌های تاریخی تعداد کمی از زنان با تحصیلات رسمی یا به‌عنوان حلال مشکلات و بیشتر شخصیت‌های زنان به‌عنوان همسر یا مادر به تصویر کشیده شده‌اند. کوچوکالی اوغلو^۶ (۲۰۰۷) در مطالعه‌ای به این نتیجه رسیده است تصاویر زنان در رمان‌های عثمانی - ترکی سرخ‌های مهمی برای درک بهتر تولید ملیت جنسیتی و کاوش در ویژگی‌های خاص ناسیونالیسم ترکی مانند غرب‌زدگی، مفهوم روح جمعی، جنسیت زنان، رهایی و آموزش است. در مطالعه رویفاه و الیانه^۷ (۲۰۱۲) مشخص شده است زنان در رمان‌های *مادام بورای* و *بیداری* عمدتاً به حوزه‌های اندرونی وابسته هستند و حتی در زمینه‌های مربوط به خوشبختی خود نیز به سختی از آزادی برخوردارند. مرندی و قاسمی تاری^۸ (۲۰۱۲) به این نتیجه رسیده‌اند که زنان به نمایندگی از همه مسلمانان در این رمان‌ها به‌عنوان تروریست بازنمایی شده‌اند. این رمان‌ها بازنمایی زنان مسلمان را به‌عنوان بشریت تحت ستم که زیر بردگی تحمیل شده توسط قوانین اسلامی زندگی می‌کنند تکرار و تداوم می‌بخشند.

در مطالعات پیشین اول اینکه به نظر می‌رسد به زعم هوسرل ما با نوعی خطای مقوله‌ای مواجه هستیم که همه زنان را متأثر از پیش‌فرض‌ها و پیش‌ادراکات جنسیتی غالب و غیرانتقادی یک‌گونه می‌بینند. دیگر آنکه گزارش پایانی هیچ کدام از مطالعات پیشین مشخص نکرده است که منظور از زن تحت ستم و شیء شده کدام زن است و ما با نوعی کلی‌گویی مواجه هستیم. لذا آن «زنی» که مرتباً بازتولید شده است ابهامات و پرسش‌های بسیاری پیرامون خود دارد و شاید متأثر از یک نگاه تقلیل‌گرایانه، وضعیت

یک گروه یا طبقه از زنان به همهٔ آنان فرافکنی شده و این بازنمایی کلیشه‌ای رایج را رقم زده باشد. دیگر آنکه تقابل اصلی مطرح‌شده در آن‌ها، تقابل سنتی و مدرن بوده و چندان به درهم‌پیچیدگی عناصر گفتمانی سنتی و مدرن، نپرداخته‌اند.

۳. چارچوب نظری

گفتمان انتقادی متکی بر رابطهٔ بین گفتمان، قدرت، سلطه، نابرابری اجتماعی و چگونگی بازتولید و حفظ گفتمان سلطه و نابرابری است. هدف اصلی این نوع تحلیل، این است که مشخص کند زبان دارای بار ایدئولوژیک است (Risidaneva, 2018). در این رویکرد مفاهیم گفتمان و بازنمایی، بسیار نزدیک به هم هستند. بازنمایی یعنی تولید معنا از طریق چارچوب‌های مفهومی و گفتمانی (مهدی‌زاده، ۱۳۸۷: ۹۳) که در مسیر تثبیت ایدئولوژی مشخصی گام برمی‌دارد. از این رو، پدیده‌ها به خودی خود دارای معنا نیستند و هر بازنمایی شیوهٔ خاصی از دیدن را طبیعی جلوه می‌دهد، زیرا بازنمایی در یک ساختار زبانی همراه عقاید، تعصب‌ها، نگرش‌ها و دیدگاه‌های محقق، تحت تأثیر گفتمان قدرتی حاکم اتفاق می‌افتد. در تحلیل گفتمان، فرض بر این است که بازنمایی هیچ وقت خنثی نیست (محمدزاده، ۱۳۹۹: ۹۸).

پرکاربردترین رویکرد، در تحلیل گفتمان انتقادی، رویکرد فرکلاف است که آمیزه‌ای از تئوری و عمل است. از نظر او، کارکرد زبان باید در زمینهٔ اجتماعی تحلیل شود و بدون در نظر گرفتن آن تحلیل متن ناکافی است. در این مدل با استفاده از مفاهیم و ابزارهای زبانی، رابطهٔ بین گفتمان، سیاست، ایدئولوژی و قدرت جامعه و نیز جایگاه گفتمان در ساختار قدرت بررسی می‌شود (آقاگل‌زاده و غیاثیان، ۱۳۸۶: ۴۴). فرکلاف ضمن اینکه معتقد است زبان به‌طور فزاینده‌ای گرفتار سلطه و ستم شده است،

زبان را به مثابه عمل اجتماعی تحلیل می‌کند. به این معنی که اولاً، زبان بخشی از جامعه است و به نحوی خارج از آن نیست؛ دوماً، زبان یک فرایند اجتماعی است؛ و ثالثاً، زبان یک فرایند مشروط اجتماعی است که توسط سایر بخش‌های غیرزبانی جامعه مشروط و مقید شده است. رابطه متقارن زبان و جامعه به عنوان وجوه مساوی یک کل نیست. جامعه، کل است و زبان یکی از رشته‌های اجتماعی است. درحالی که همه پدیده‌های زبانی، اجتماعی هستند، همه پدیده‌های اجتماعی، زبانی نیستند. اگرچه حتی آن‌هایی که فقط زبانی نیستند (مثلاً تولید اقتصادی) معمولاً یک عنصر زبانی اساسی و اغلب دست کم گرفته شده دارند (Farclough, 1998: 24). از نظر فرکلاف زبان معمولاً در عین حال که سازنده هویت‌های اجتماعی، روابط اجتماعی و نظام‌های دانش و باورهاست، توسط آن‌ها نیز ساخته می‌شود. فرکلاف، گفتمان را نیز گونه مهمی از پرکتیس اجتماعی می‌داند که دانش، هویت‌ها و روابط اجتماعی از جمله مناسبات قدرت را بازتولید کرده و تغییر می‌دهد و هم‌زمان سایر پرکتیس‌ها و ساختارهای اجتماعی به آن شکل می‌بخشند (یورگسن و فیلیپس، ۱۳۹۷: ۱۱۶). هرچند گفتمان توسط ساختارهای اجتماعی تعیین می‌شود، اما بر ساختارهای اجتماعی نیز تأثیر می‌گذارد و به دستیابی به تداوم اجتماعی یا تغییر اجتماعی کمک می‌کند. به این دلیل است که رابطه بین گفتمان و ساختارهای اجتماعی دیالکتیکی است و کنترل بر دستورات گفتمان توسط صاحبان قدرت نهادی و اجتماعی یکی از عوامل استمرار اصلی است (Farclough, 1998: 37).

متن در این دیدگاه، نیز یک محصول است نه یک فرایند. متن، محصول فرایند تولید متن است، اما واژه گفتمان به کل فرایند تعامل اجتماعی ارجاع داده می‌شود که متن تنها بخشی از آن است. ویژگی‌های صوری یک متن را می‌توان از منظر تحلیل

گفتمان از یک سو ردپایی از فرایند تولیدی و از سوی دیگر نشانه‌هایی در فرایند تفسیر درنظر گرفت (ibid: 25). بنابراین چنین تحلیلی باید بر موارد زیر متمرکز باشد: ۱. ویژگی‌های زبان متن (متن)؛ ۲. فرایندهای مرتبط به تولید و مصرف متن (پرکتیس‌های گفتمانی)؛ و ۳. پرکتیس اجتماعی گسترده‌تری که آن رخداد ارتباطی به آن تعلق دارد (پرکتیس اجتماعی) (یورگسن و فیلیپس، ۱۳۹۷: ۱۲۰).

فرکلاف ضمن باور به اینکه تفاوت‌های ایدئولوژیکی متون در بازنمودهای جهان در واژگان رمزگذاری شده‌اند، از تمایز بین سه نوع ارزشی که ویژگی‌های صوری یک متن ممکن است داشته باشند، سخن می‌گوید. تمایز بین ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی. ارزش تجربی: ردپا و نشانه‌ای از شیوه‌ای است که در آن تجربهٔ تولیدکننده متن از جهان طبیعی یا اجتماعی نمایش داده می‌شود. درواقع ارزش تجربی مربوط به مطالب، دانش و اعتقادات است. ارزش رابطه‌ای: ردپا و نشانه‌ای از روابط اجتماعی است که از طریق متن در گفتمان وضع می‌شود. ارزش بیانی: ردپا و نشانه‌ای برای ارزیابی تولیدکننده (به معنای گسترده) از واقعیتی است که به آن مربوط می‌شود. ارزش بیانی مربوط به سوژه‌ها و هویت‌های اجتماعی است (Farclough, 1998: 112). البته فرکلاف تأکید می‌کند که آنچه در یک متن دیده می‌شود و ارزش توصیف دارد، همگی به نحوهٔ تفسیر یک متن بستگی دارد.

درواقع این مدل نظری و عملی در تحلیل گفتمان دارای سه سطح تحلیلی مرتبط است: الف) توصیف: مرحله‌ای است که به ویژگی‌های صوری متن پرداخته می‌شود؛ ب) تفسیر: مرحله‌ای است که با استفاده از ویژگی‌های صوری، رابطهٔ متن را با زمینه آشکار می‌سازد. اینکه متن را محصول فرایند تولید و منبع فرایند تفسیر بدانیم؛ ج) تبیین: در این مرحله رابطهٔ گفتمان با مناسبات قدرت تعیین می‌شود. به عبارت دیگر،

در این بخش به این موضوع پرداخته می‌شود که چه نوع از روابط قدرت سطوح گوناگون نهادی، اجتماعی و موقعیتی در شکل دادن به گفتمان‌های موجود در متن مؤثر است؟ کدام بستر اجتماعی - سیاسی و فرهنگی به شکل‌گیری چنین متنی انجامیده است. اما باید توجه داشت که ماهیت «تحلیل» به صورت یکسان از مرحله‌ای به مرحله دیگر تغییر می‌کند (ibid: 26).

مطالعه حاضر با روش تحلیل گفتمان انتقادی، سه رمان محمد حجازی را به‌عنوان ژانری «سه‌گانه»^۹ در این سه سطح مورد بررسی قرار داده است. «تریلوژی» سه ویژگی مهم را داراست: الف) سه‌بخشی بودن؛ ب) مستقل بودن هر بخش؛ و ج) اینکه هر سه بخش مضمونی واحد و ارتباطی نزدیک به هم دارند. لغت‌نامه مریام وبستر نیز ضمن تأکید بر داشتن موضوع مشترک، اضافه می‌کند که، آثار تشکیل‌دهنده سه‌گانه ممکن است داستانی طولانی را روایت کند، شخصیت‌های مشترک یا مربوطی داشته باشد و ارتباطی ظریف و محسوس با هم داشته باشند (حاتمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۴). بر این اساس و با احتیاط سه اثر «هما»، «زیبا» و «پریچهر» را که در عین مستقل بودن، هم در عنوان و هم در پرداختن به مسائل، موقعیت‌ها و جایگاه‌های زنان، تا حدی انسجام و پیوستگی‌های ظاهری و باطنی دارند مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

در مرحله توصیف ابتدا تم‌ها، عناصر و مفاهیم اصلی مرتبط با موضوع مورد مطالعه در متن، شناسایی و سوزدها، شخصیت‌ها، خصیصه‌ها و موقعیت‌های نقشی و شخصیت‌های زن و مکان‌های حضورشان بازسازی می‌شوند. در این مرحله، تحلیل داده‌ها که به شیوه تماتیک انجام گرفته، حاصل فرایند رفت و برگشتی مداوم میان سطح انتزاعی و انضمامی و یا قیاس و استقرا بوده و در کل فرایند تحقیق، رابطه دیالکتیک بین مفاهیم نظری مرور شده و داده‌های جمع‌آوری شده برقرار بوده است. در

مرحلهٔ تفسیر به بافت موقعیتی و بینامتنیِ سوژه‌های زن و انواع گفتمان‌های مورد استفاده می‌پردازیم و مضامین منتج‌شده را تحلیل می‌کنیم. در مرحلهٔ تبیین به شالودهٔ اجتماعی، کنش‌های گفتمانی و رابطهٔ میان متن و ساختارهای اجتماعی می‌پردازیم. تطبیق و بهره‌گیری از پیشینهٔ تحقیق نیز، شیوهٔ اعتباریابی پژوهش حاضر بوده است. به این معنی که نتایج حاصل از بررسی مطالعات پیشینی که رمان‌های منتخب را مورد بررسی و تحلیل قرار داده بوده‌اند، با تم‌ها و مضمون‌های مستخرج، مورد مقایسه قرار گرفته‌اند. به‌علاوه مشورت با صاحب‌نظران متخصص پژوهش کیفی در تصحیح و تأیید مضمون‌های مستخرج همواره موردنظر محققان بوده است. واحد تحلیل نیز، جمله است.

۴. بحث و بررسی

۴-۱. توصیف

اولین خوانش متون داستان‌های حجازی، نشان از طیف متنوع زنان در دسته‌بندی‌ها و تقابل‌های عمدتاً دوتایی دارد. دسته‌بندی‌هایی مانند زنان تحصیل‌کرده و تحصیل‌نکرده، تهرانی و شهرستانی، زن نجیب و زن فاحشه، شیک‌پوش و ساده‌پوش، بیرونی و اندرونی، قوی و تحت ستم، فعال و منفعل، قدیمی و جدید بودن یا به‌عبارتی زنان مدرن و سنتی در متن دیده می‌شود. درواقع این صفات و این دسته‌بندی‌ها، محل منازعات ایدئولوژیک هستند و یک تخصم گفتمانی مداوم را در درون خود می‌پرورند. بررسی صفات منتسب‌به، نشان می‌دهد که کلماتی که دارای بار ارزشی منفی درمورد زنان باشد در متون کم‌تر دیده می‌شود. به‌عبارتی متن، جملات و واژه‌ها صراحتاً، ارزش‌های تجربی منفی یا ضدارزش‌ها را بر علیه زنان نمی‌نمایانند.

مجموعه‌ای از صفات در طیفی از مشخصه‌های مثبت مانند زیبارویی، رازداری، با محبتی و قدرشناسی، متانت و نجابت، کتابخوانی و هوشیاری، وظیفه‌شناسی و بامسئولیتی، از یک طرف و صفاتی مانند داشتن جهالت، مکر و حيله، حسادت و تن‌فروشی در سوی دیگر به زنان در موقعیت و جایگاه‌های مختلف منتسب شده است. ضمن آنکه مرزبندی کاملاً مجزایی میان بیشتر صفات منتسب به و موقعیت زنان داستان نیست، اما زنان مدرن، باسوادتر، باهوش‌تر، زیباتر، فعال‌تر، بیرونی و شیک‌پوش‌ترند و زنان سنتی، اندورنی، ساده‌پوش و تحت‌ستم‌ترند. بررسی مکان حضور زنان داستان، نشان می‌دهد که زنان داستان‌های حجازی با پدیده‌ای جدید به نام «گذر کردن» روبه‌رو هستند. به این معنی که از خانه بیرون آمده و گرچه هنوز نتوانسته‌اند وارد ادارات و سازمان‌های رسمی بشوند، اما موج جدیدی از روابط و آزادی نسبی در تعاملات را تجربه می‌کنند. گرچه جنس این تعاملات متناسب با شرایط زمانه، ابزاری، با آشنایان و در مکان‌های عمومی (ادارات، خیابان و در مراسم مذهبی) بوده است.

صفات منتسب به زنان، ارتباط مستقیم با کارویژه‌های آنان دارد. همای تحصیل‌کرده، «کتاب‌خوان»، «کنج‌کاو در فهمیدن»، «متین»، «قدرشناس»، «رازدار»، «مهربان» و فرشته‌صفت و به نوعی «خط‌شکن» در زمانه خودش است. زیبا، زنی شهری و فاحشه که به صفات تر و تمیز، لباس پوشیدنی متفاوت، بی‌حیا، شراب‌خوار، همیشه بزک‌کرده، فطانه و زرنک، حلال مشکلات، دلسوز و مهربان، مرغی وحشی و ماهی لیز، منتسب شده است. پریچهر نیز در همین جایگاه، صاحب صفاتی چون زیبایی و شهوت‌پرستی، داشتن جرئت خودستایی، عاشق زینت و لوازم خانه و فریبکار معرفی شده است. برای زن روستایی، نیز بعد از قدبلندی و سفیدرویی، کار زیاد و رنج جسمانی فراوان گزارش شده است. اما نقش‌های منتسب به زنان در داستان‌های

حجازی، تنوعی نمی‌پذیرد. در هیچ کدام از این سه داستان، زنی شاغل در پست اداری، فعالیت سیاسی - اجتماعی، روزنامه‌نگاری، شرکت در انجمن‌های خیریه و امثالهم و مشاغل آزادی مانند فروشنده‌گی، خیاطی و..... دیده نمی‌شود. انتساب تنها نقش «خانه‌داری» همهٔ طبقات زنان را درنور دیده است، به قسمی که حتی «مهرالسلطنه» که پولدار و نجیب است یا «گیتی» دختر متانت‌السلطنه که از طبقات بالا هستند یا هما که صاحب تحصیلات است، نیز در شغلی اداری یا فعالیت اجتماعی دیده نمی‌شوند. اما قرار نگرفتن زنان در نقش‌ها و کارویژه‌های متنوع به این معنی نیست که می‌توان زنان داستان آشکارا در موقعیتی فرودست نسبت به مردان قرار دارند و مردان را هنجارمدار و در مرکز و زنان را طردشده و حاشیه‌ای، معرفی کرد، بلکه با قرار دادن سوژه‌های زن در بافت مکانی - زمانی خود می‌توان خرده‌الگوهای را استخراج کرد که براساس آن‌ها زنان را در تقابل‌های دوتایی سنتی / مدرن، فعال / منفعل، تربیت‌شده / تربیت‌نشده، ضعیف و تحت ستم / قوی، قرار داد.

۲-۴. تفسیر متن

در این مرحله، تفسیر مبتنی بر ویژگی‌های توصیفی مستخرج از مرحلهٔ پیشین و مفاهیم و مضامین برجستهٔ متون ذیل مقوله‌های محوری ارائه می‌شود.

۳-۴. مضامین اصلی پوشش‌دهندهٔ بازنمایی زنان در متون منتخب

الف) مردسالاری پنهان

مشروطیت را به راستی باید آغاز سروری پیوندهای اجتماعی چیزواره و آغاز تباهی پیوندهای اجتماعی پدرسالارانه دانست (مصباحی‌پور ایرانیان، ۱۳۵۸: ۷۷). منطق مردسالاری مبتنی بر حذف یا اخفای زن (ستاری، ۱۳۷۳: ۱۱) همان مردسالاری

آشکاری است که با ورود مدرنیته در ایران رنگ باخته است. این نوع از مردسالاری در متن داستان‌های حجازی آشکارا دیده نمی‌شود، بلکه ما شاهد نوعی مردسالاری پنهان هستیم که آن را مردسالاری مدرن می‌خوانند. آنجا که مردسالاری، دیگر شلاق به دست نمی‌گیرد که به زن حمله کند، بلکه به زنانگی حمله کرده است. جایی که مردها براساس تفکر خودشان، ناخودآگاه یک فرهنگ و فعالیت‌هایی ساخته‌اند و مانند آن فکر می‌کنند و به این شکل در فرهنگ تلقین می‌شود که این‌ها درست و تنها طریق ممکن هستند (خزان و وثوقی، ۱۳۹۵: ۶۳). نمونه آشکار این شکل از مردسالاری پنهان، در داستان هما، همان است که، هما دختری قوی و مستقل است، اما مُدام تربیت‌شده حسنعلی‌خان گزارش و همه صفات برجسته او به خوبی حسنعلی‌خان مرتبط می‌شود.

هما گفت: تقصیر شماست که مرا این‌گونه تربیت کرده‌اید، همیشه به من می‌گفتید نفهمیده نگذرم ... (هما: ۵). هما به حسنعلی‌خان: ممنون توام که مرا به بزرگ‌ترین اسرار زندگی آشنا کردی (همان: ۸۱). حالا می‌فهم چقدر احساسات تو نازک است. زیر دست این مرد شریف تربیت شده‌ای (همان: ۸۳). حسنعلی‌خان: هما را من بزرگ کرده‌ام. تربیت او نتیجه اهتمام من است (همان: ۸۷). کدام خدا پیامرز دختر به این قشنگی را مثل پهلوان یزدی بار آورده است (همان: ۱۴۷).

در داستان‌های حجازی ضمن اینکه بارها به ارزش آموزش برای زنان و برتری زنان تحصیل‌کرده بر بی‌سواد اشاره و تأکید شده است، اما در متن کم‌تر دیده می‌شود که دو زن بر سر مسئله‌ای با یکدیگر گفت‌وگوی علمی یا سیاسی کنند. نبود حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی و ازدواج هما با مردی متأهل، هم‌سن پدرش، که او را بزرگ کرده است، روایت ظلم آشکار و نهانی که «شیخ حسین» داستان زیبا بر «زینب، مریم،

گیتی و» روا می‌دارد، همان روایت تسلط گفتمان مردسالاریِ دیرینه‌ای است که نویسنده در لابه‌لای سطور داستان آن را باز می‌نمایاند. شاید هم به زعم هشام شرابی، ما شاهد یک مردسالاریِ جدید هستیم. جایی که مدرنیته، تحریف شده و تنها به نحوی صوری، همان گفتمان‌های اقتدارگرا، مردسالاری و ساختارهای پدرسالار سنتی را بازتولید کرده است. آنجا که علی‌رغم افزایش سطح آگاهی و نگرش زنان و آزادی‌های نسبی، نظام مردسالار، ضمن تحریف نوسازی و مدرنیته، ساختارهای پدرسالار سنتی را بازتولید و در عمل زنان را به‌عنوان یک گروه اقلیت و به‌مثابهٔ یک طبقهٔ فرودست و وابسته تلقی می‌کند (خزان و ثوقی، ۱۳۹۵ به نقل از هشام شرابی، ۱۹۸۷). تا جایی که به نظر می‌رسد به زعم اولریش‌بک یک جامعهٔ «مدرنِ کلاسیک» یا فرایند «مدرنیزاسیون کلاسیک» را شاهدیم. جایی که «خود» دیگر یک خودِ روشن و بی‌ابهام نیست، بلکه به گفتمان‌های متناقض خود تکه‌تکه شده است (لاساتوری، ۲۰۰۴ به نقل از احمدی و دهقانی، ۱۳۹۴) و جایی که جهان کنونی عناصری از هر دو جامعهٔ (سنتی و مدرن) را دربرمی‌گیرد (ریتزر، ۱۳۹۰: ۷۳۲).

ب) اُبژه‌گی - سوژگیِ موقعیت‌مند

دکارت با جملهٔ «من می‌اندیشم، پس هستم» سوژه را مرکز هستی و اُبژه را موضوع شناخت قرار داد و آن‌ها را از هم جدا کرد (دکارت، ۱۳۹۱ به نقل از باقری و شفق، ۱۴۰۰). هویت زنانِ داستان‌های حجازی، به‌دلیل قرار گرفتن زنان در جایگاه‌های متنوع، در طیفی از «سوژگی» تا «اُبژه‌گی» و «ذات‌گرایی» تا «نام‌گرایی» تنوع می‌پذیرد. تفاوت قابل توجهی میان زنان تحصیل‌کرده و مدرن با زنان سنتی‌تر و زنان کم‌سواد وجود دارد. هما، زنی کتاب‌خوان و تحصیل‌کرده است که متانت، جاهت، استقلال و قدرت داشتن

در رابطه از مشخصات بارز اوست. ضمن اینکه به دلیل وجود رد پای گفتمانِ مردسالاری در کلیت داستان، هما، بارها دست حسنعلی خان را می‌بوسد، اما هرگز کاملاً مطیع و فرمانبردار نیست؛ هویتی قائم به جنس مرد ندارد و در تقابل با مردان، یا در موضع برابر یا برتر قدرت قرار می‌گیرد. او بر این باور است که «خاطری که از تعلیم و تفکر ظریف نشده باشد، تصور فداکاری و گذشتن از نفع خود برای خاطر دیگران در آن راه نمی‌یابد» (هما: ۴۹). از گیتی دختر فرنگی تحصیل کرده نیز کنش‌های منحصر به فردی سر می‌زند: «گیتی تحصیل کرده فداکار، رفت که آبروی خانواده را حفظ کند» (زیبا: ۴۶۷) و مرگ را بر زندگی با بدن نامی ترجیح داد. اما زنان با تحصیلات کم‌تر مانند رقیه خانم، پریچهر، زیبا و.... یا بی‌سواد مانند مه‌لقا، فاطمه سلطان و... در رابطه با مردان در موضع پایین‌تر و گاهی تحت ستم دیده می‌شوند. به علاوه اگر متون، از یک طرف با رویکردی سرشت‌باور، صفاتی مانند حسادت، آفرینش زن برای مهر، صاحبان تأثرات قلبی و.... را به زنان منتسب می‌کنند؛ از طرف دیگر با اذعان به هم‌طرازی قوه دماغی زن و مرد و «تربیت‌پذیر بودن» زن ایرانی (هما، ۱۱۲) وارد قلمرو تأثیرات اجتماعی شدن، شده است.

نکته مهم دیگر کشاکش‌های گفتمانی است که متن داستان‌ها در شکل‌دهی هویت زنانه، آنان را می‌نمایاند. باور اینکه «زن جاهلی که تمام عمر را در اندرون زندگی کرده، کجا می‌تواند آدم‌شناس باشد» (زیبا: ۴۳۰) نشان از جوانه زدن خرده‌گفتمان‌های روشنفکری در مقابل گفتمان مردسالاری مسلط در تجربه زیسته زنان داستان است. اگر طلعت خانم، مادر خانه‌دار هما که کتاب‌خوان و چندان مدرن نیست از شیخ حسین، کتک می‌خورد، در موقعیتی دیگر، هما، که سخنگو و سنبل یک نسل جدید است، همان سلیلی را به گوش شیخ حسین می‌نوازد. اگر رقیه خانم علیل معتاد، زینب یتیم،

مریم مظلوم، نادیده گرفته شده و مه‌لقای بی‌سواد، مورد ستم واقع شده است، همای باسواد، منوچهر را دنبال خود می‌کشاند و او را پای میز مذاکره می‌نشانند. اینان همان نماد ترک خوردن گفتمان مردسالاری و جوانه زدن گفتمان‌های روشنفکری‌اند. گرچه مردسالاری بر زندگی زنان داستان، مسلط است، اما همین نادیده گرفتن تفاوت‌ها و تقابل‌هاست که به تقلیل‌گرایی و تعمیم دادن یک صفت آشکار به کل جامعه‌ی زنان منجر شده است. در صورتی که در نتیجه‌ی شواهد موجود در متون، نمی‌توانیم به این نتیجه برسیم که همه‌ی زنان، سوژه‌هایی مسلط و توانمند و مستقل یا برعکس، آبرزه‌هایی تحت‌ستم، دست‌وپاگیر و خنثی هستند.

ج) همه‌ی تن‌وارگی

فوکو، فیلسوف پساخترگرای فرانسوی، بدن سوژه را در همه‌ی نفوذ مدرنیته می‌داند و بر آن است که مدرنیته و دولت مدرن، بستر اصلی شکل‌گیری سوژه و بدنش است و بدن‌ها در همه‌ی مولد بودن و مقید بودن گرفتار شده‌اند (توانا و علی‌پور، ۱۳۹۴: ۱۳). سازه‌گرایان اجتماعی^{۱۰} نیز بدن انسان را عنصری مادی می‌دانند که تحت نفوذ رویه‌ها، زمینه‌ها و گفتمان‌های اجتماعی شکل می‌گیرد (جواهری، ۱۳۸۷: ۴۵). مدرنیته و گفتمان‌های زاینده از آن، نیز که رهاوردش، تغییر ارزش‌های جامعه‌ی پدرسالار و دوری‌گزینی از جزم‌اندیشه‌های عرفی - مذهبی بود، تن‌وارگی زنانه را بیش‌ازپیش برجسته کرد. یکی از شاخص‌های مهم متن، همان است که توصیف ویژگی‌های جسمانی و تعریف رنگ پوست و قد و شکل و اندام زنانه در اولویت قرار گرفته است. هر بار که زنی جدید به داستان وارد شده، ابتدا وضعیت جسمانی او گزارش شده است. زیبا، زنی است با چشم‌های شهبلا و قد و قامت رعنا، که عطری جان‌فزا و

وحشت‌زای دارد (زیبا: ۳۷۵). هما گرچه منتسب به صفات بسیار برجسته‌ای مانند وجاهت، قدرت، استقلال و... است، اما زیباییِ هما، صفتی است که بارها به آن مستقیماً اشاره شده است. نکته مهم‌تر قابل مشاهده، فزونی قدرت زنان زیبارو در برابر مردان و نسبت به دیگر زنان است (سرمایه فیزیکی بوردیو)؛ به گونه‌ای که پریچهر هر وقت متوجه تأثیر زیبایی خود بود، حال غرور و بی‌شرمی به خود می‌گرفت. گردنش را دراز می‌کرد و سینه‌اش را جلو می‌داد. از چشم‌ها به هر طرف تیرهای تحقیر پرتاب می‌کرد و وجاهتش بی‌حیا و مخوف می‌شد (پریچهر: ۹۶). اما مریم، رها می‌شود چون «جز ترشیدگی عرق، بوی دیگری ندارد» (زیبا: ۳۰۴) و بوسه عایشه پر از چین و جوش به «لمس قورباغه» می‌ماند (پریچهر: ۷۳). چنین نگرشی نسبت به زیبایی جسمانی و بدن زنان به زعم فوکو تابع گفتمان‌های خاصی است. فوکو معتقد است که ویژگی‌های ظاهری و فیزیکی بدن، موقعیت و قدرت چانه‌زنی متفاوتی به افراد می‌بخشد (آقایی و خلیلی، ۱۳۹۶: ۶۷) و این قدرت ناشی از ویژگی‌های جسمانی در داستان‌های حجازی کاملاً آشکار است.

د) زنان در جدال سنت و مدرنیته

گفتمان‌های سنت و مدرنیته ازجمله گفتمان‌هایی هستند که همواره در جدال‌اند و نمی‌توان مرز شفاف‌ی میان سنت و مدرنیته کشید. گیدنز هم نمی‌گوید که دیگر سنتی وجود ندارد و مردم به باورهای اجدادشان، اعتقاد ندارند. بر عکس او جهان مدرن را جهان مابعد سنت^{۱۱} می‌داند. تا حدی که سنت‌های بی‌شمار، اعتقادات و رسوم با یکدیگر درآمیخته‌اند. جهان مدرن مرگ سنت‌ها را به بار نمی‌آورد، بلکه سنت‌ها را به‌مثابه بسترهای بدیل تصمیم‌گیری جایگزین معرفت، ارزش و اخلاق می‌کند. در

داستان‌های حجازی تقابل سنت و مدرنیته هم در کنش‌های هر یک از زنان به تنهایی و هم در ارتباط با دیگر سوژه‌ها، مداوم دیده می‌شود. اولین بازنمود این تقابل در نام‌های منتخب برای زنان نمایان است. شاید به همین دلیل عدم شفافیت مرز سنت و مدرنیته باشد که در نام‌های منتخب برای زنان داستان‌ها ما بیشتر شاهد سه‌گانگی هستیم. به این معنی که نام‌های ماه‌رخسار و مهرالسلطنه، هویت زنان را با انتساب به ماه، سنت‌گونه و نام‌های گیتی و هما که مفاهیمی مدرن‌اند؛ به صورت مستقل و فی‌نفسه، بازنمایی می‌کنند و نام‌های صدیقه و مادر حسین با رنگ و لعاب دینی، کارویژه‌های مذهبی را انجام می‌دهند. مادر حسین همیشه گوشهٔ چارقش زیره می‌بست (زیبا: ۳۰۴) و هر چه از قصه‌های دیو و پری و ککاجهنمی می‌دانست در تربیت حسین دریغ نمی‌کرد. طلعت خانم نیز در پی حل مشکلات از طریق طلسم و جادو است. صدیقه، دواي سفیدبختی را در شب عروسی به سید می‌خوراند (همان: ۴۸۰). در سویی دیگر، گیتی، فرنگ‌رفته و تحصیل‌کرده است. هما تمام نشانه‌های یک زن مدرنِ توسعه‌یافته را دارد. او کتاب‌خوان و دارای اعتماد به نفس منطقی است؛ به راحتی با کنسول روس صحبت و او را متقاعد می‌کند. وظایف و حقوق خود را می‌شناسد. و روحیهٔ هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با جامعه را دارد. هما معتقد است که مادرش زنی نادان است که در نتیجهٔ تعلیم و تربیت نیافتن، فکرش به بلندی همت او نمی‌رسد (هما: ۴۹). همین شواهد است که مانع از این می‌شود که بتوان در یک حکم کلی، زنان داستان را فقط سنتی یا قطعاً مدرن گزارش کرد.

ه) زنان: دوراهی مدرنیته و دین

گرچه به زعم گیدنز نمی‌توان و نباید مدرنیته را فقط به یک محرک واحد تقلیل داد، اما بارقه‌های چندی از پیدایش شیوه‌های نوین زندگی زنان را در متن داستان‌های حجازی می‌بینیم که از شیوه‌ها و صورت‌های زاینده نهاد‌های سنتی و دینی، متفاوت و گاه در تقابل‌اند. تقابل هما و مه‌لکا در داستان هما که مردی یکی (مه‌لکا) را رها کرده و به دیگری (هما) دل بسته است؛ یکی از مهم‌ترین چالش‌های میان دین و مدرنیته یعنی سکولاریزاسیون، ناسازگاری کلی بین مدرنیته و دین است، که در اهمیت نزولی دین برای جامعه و افراد آشکار می‌شود (Muller, 2011: 34). ضمن آنکه این دو زن هر دو نجیب و زیبارو وصف شده‌اند؛ اما مه‌لکا، لباس‌های هما را ندارد (هما: ۱۰۲)، بی‌سواد است و تمام لذتش این است که برود پشت بام و به روضه‌خوانی همسایه گوش بدهد و بدون آنکه بفهمد گریه و شیون کند (همان: ۱۱۰) و این ویژگی مه‌لکا، منوچهر را به این نتیجه می‌رساند که «آیا می‌توانم با همچه زنی زندگی کنم. صد مثل او، ارزش یک موی تو (هما) را ندارد» (زیبا: ۱۱۰). در داستان پریچهر نیز علی، شکایت دارد که «هیچ وقت نتوانستم با پریچهر یک صفحه کتاب بخوانم» (پریچهر: ۲۰). وصف پوشش زنان، از دیگر خاستگاه‌های این تقابل است.

همین که به گاریخانه رسیدیم. از بین یک دسته چادر سیاه که مثل مرغ‌های پابسته بهم چسبیده بودند و ناجور و مختلف جیغ می‌زدند، یکی به سمت من آمد (زیبا: ۳۵). به به! چهارقد آقانو و پیراهن چیت می‌پوشم و یک تنبان دراز پا می‌کنم. دست‌هایم را حنا می‌بندم و آفتاب‌رو می‌نشینم و تسبیح می‌گردانم تا آقا با ریش دراز و عمامه از مسجد بیایند (همان: ۱۵۴). وقتی وارد مسجد شدم، ده بیست نفر زن مثل کیسه‌های سرتنگ شده در قسمت زنانه نشسته بودند (همان: ۳۸۳).

روایت داستان‌های حجازی مبنی بر جایگاه والای زنان باسواد و تحت‌ستم‌بودگی زنان بی‌سواد حاضر در مجالس مذهبی، بیانگر قرار گرفتن زنان در یک دوراهی جدید میان مدرنیته و دین است. جایی که جایگاه نهاد آموزش و سوادآموزی برای زنان تغییر کرده و مردان از مصاحبت با زنان باسواد لذت می‌برند و در نتیجه مجالست با آنان پی می‌برند که داشتن سواد برای یک زن بر شرکت در مناسک دینی می‌ارزد.

و) گذر از کور جنسی

فمینیست‌ها، نادیده گرفتن تفاوت موقعیت زنان در ساختارهای اجتماعی و تجربیات متفاوت آنان در مقایسه با مردان را به کورجنسی تعبیر می‌کنند (اعزازی، ۱۳۸۳: ۱۷). گذر از کورجنسی در متون از دو راه اتفاق افتاده است: اول، اهمیت دادن به روحیات زنان و تمنای زن برای رسیدن به آرامش، آن هم زنی که به مال نمی‌توان خرید و به زور نمی‌توان به‌دست آورد (هما: ۱۱). درواقع نوعی عشق‌ورزی به زن و زن‌خواهی آشکارا در متون دیده می‌شود. دومین اطلاعات مهم در این خصوص، اشاره به برخی حقوق زنان است. نکوهش ازدواج مجدد و اختیار کردن زن دوم برای مردان، نمونه‌ای از این دست است. گفتمان حاکم بر متن داستان هما، اذعان می‌کند که نباید با وجود زن اول، ولو این زن، معتاد باشد، زن دومی اختیار کرد. مهم‌تر آنکه زن اول، حق دارد که به وفای همسرش که زن دومی اختیار کرده است، مطمئن نباشد و فکری برای آینده خود کند. صحبت کردن از این دست از حقوق زنانه، نقطه روشنی را برای آینده زنان و نفی جنس‌پرستی مردانه نوید می‌دهد.

۳-۴. تبیین (تفسیر بینامتنیت)

روح حاکم بر متون حجازی، به نوعی پای‌بندی به الگوهای گفتمانی هم‌این و هم‌آن‌گرا، فازی‌گونه و میانه‌رو - مابین سنت و مدرنیته، مابین دین و تجدد، مابین سوژگی و اُبژگی، و.... - را باز می‌نمایاند. به عبارتی ما در لابه‌لای متون، با پدیده‌ای به نام «گذر کردن زنان» روبه‌رو می‌شویم، اما زنانی که هنوز به مقاصد و اهدافشان نرسیده‌اند. برای فهم این مهم، نگاهی گذرا به زمینه تاریخی ایران آن روز می‌اندازیم که نشان می‌دهد زنان در دوره پهلوی اول ورود به قلمروهای آموزشی و نیروی کار را آغاز کردند و روز به روز بر تعدادشان افزوده شد. در سال ۱۳۱۹ حدود ۴۵۰ دختر از دبیرستان فارغ‌التحصیل شدند و مشاغل خوبی به‌دست آوردند. در آن سوی ساختار اجتماعی یعنی طبقه کارگر ۸۰ هزار زن در صنایع و تعداد نامعلومی در ادارات و مغازه‌ها کار می‌کردند (جان‌فوران، ۱۳۹۲: ۲۷۵)؛ اما علی‌رغم گشایش‌های اولیه، مزدشان ناچیز و از مزد مردها کم‌تر بود. به رغم آنکه رضاشاه خود را آزادکننده زنان می‌دانست؛ در قانون مدنی اکثر قوانین شریعت اسلامی مورد تأیید قرار گرفت. در حقوق خانواده زنان مورد تبعیض قرار گرفتند و حتی قانون پُرآوازه کشف حجاب در سال ۱۳۱۵ مورد انتقاد قرار گرفت و گفته شد تا این قانون باعث شده تا زنان سنتی و سال‌خورده خود را در خانه‌ها زندانی کنند. اما نسل جوان مستقلاً گام‌های بلندی برای شرکت در زندگی عمومی برمی‌داشت بی آنکه قانونی در این زمینه‌ها تدوین شده باشد. زنان از حق رأی برخوردار نشدند و جنبش‌های زنان در مقایسه با سال‌های ۱۲۸۴ تا ۱۳۰۴ از خودجوشی و فعالیت و سرزندگی چندانی برخوردار نبود. پس می‌توان گفت از لحاظ مشارکت در زندگی اجتماعی پیشرفت‌های زیادی حاصل شد،

اما این پیشرفت‌ها در محدوده‌های خاص و در مقایسه با مردان و شرایط طبقاتی بسته به شانس و تصادف بود (همان).

حجازی به زعم فرکلاف، ضمن شناساندن مفروضات عقل سلیم یا همان ایدئولوژی‌های حاکمی که مردم ایران آن روز براساس آن‌ها با زنان تعامل داشتند و به شکل‌پذیری هویت زنانه منجر شده بود و از وجودشان آگاه نبودند، آن‌ها را به نقد و چالش می‌کشد. او در داستان‌هایش، نقطهٔ پیدایی مسئلهٔ زنانگی، توجه به هویت زنانگی، مناقشه‌ها و ابعاد جدید آن در ایران پهلوی اول را به خوبی نشان می‌دهد. درواقع ما شاهد نوعی آویختگی گفتمانی هستیم. اگر روح مردسالاری، همچنان گاه آشکارا و گاه ضمنی دیده می‌شود، اما در متون رمان‌ها دیگر نقش «همسری» و «مادری» تنها و مهم‌ترین نقش‌های منتسب به زنان نیستند. درواقع داستان‌ها تنها بر مدار محوریت «مادربودگی» نمی‌چرخند. اگر هما، گیتی، پریچهر، زیبا و... شاغل نیستند، صرفاً به‌عنوان مادر یا همسر هم تعریف نشده‌اند و موقعیت‌های منتسب به آن‌ها فقط خانه و خانه‌داری نیست؛ زنان طبقات مختلف شهری از تاج‌الملوک‌ها تا کنیزها و زنان روستایی، هر کدام به انحای مختلف از حصار خانهٔ خود گذر کرده و روابطی را از بزرگی تا سوزگی تجربه کرده‌اند. مهم‌تر آنکه زنان داستان‌های حجازی، اگر حق رأی ندارند، اما حق انتخاب دارند و شخصیت‌شان تمام و کمال قائم به وجود مرد زندگی‌شان نیست و بارها اقدام به عمل کرده‌اند. درواقع زنان هم فاعل شناسا هستند و هم موضوع شناسایی که دست به قلم می‌برند و اگر نه کتاب و مقاله و خبر، حداقل در صورت نیازشان، نامه‌نگاری می‌کنند.

اما با وجود ارائهٔ تعریف جدید از هویت زنانه و گذر از نوعی یک‌دستی و کلی‌گویی در مورد زنان، حجازی از بیان مصداق‌های عینی جامعهٔ آن روز صرف‌نظر

کرده است. *عالم نسوان*، *نامه بانوان*، *جمعیت نسوان وطن‌خواه*، *پیک سعادت زنان*، *دختران ایران*، *راهنمای زندگی*، *زبان زنان*، *رستاخیز ایران*، *عالم زنان*، *قیام زن*، *حقوق زنان و جهان زنان* (احمدآبادی و موسوی، ۱۳۹۴: ۱۳۴) از نشریات زنانه دوره پهلوی اول هستند که هیچ نامی از آن‌ها در متون نیست. در سال ۱۳۰۷ نیز جمعیت انائیه شیر و خورشید سرخ ایران با حضور جمعی از زنان در اتاق موزه گلستان تشکیل می‌شود (ملک‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۴۳). *روزنامه اطلاعات* در دوره رضاشاه بر تغییر نگرش جامعه به ورزش زنان و اهمیت ورزش برای آنان تأکید می‌کند (رحمتی و خنجری، ۱۳۹۸: ۲۶۸). مؤسسات خیریه در دولت مدرن پهلوی اول عرصه تازه‌ای می‌یابند که فعالیت زنان در مؤسسات و انجمن‌های اجتماعی و فرهنگی را میسر می‌کند (ملک‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۴۶). اما نگاهی فقط به نام زنان نیکوکار این دوره: عزت‌الملوک فرمانفرما، هما فرمانفرما، رقیه فخر جهان، قدسی عنایت، خانم نورافشار (پایه‌گذار بیمارستان مسیح دانشوری) و همدم نفیسی (ملک‌زاده) گویای این واقعیت است که این دست از فعالیت‌ها محدود به زنان طبقات اشراف و بالای جامعه بوده و هنوز زنان طبقات متوسط و پایین نتوانسته‌اند وارد چنین فضاهایی شوند. گفتنی است که به‌خصوص رمان «زیبا»ی حجازی در نیمه پادشاهی و اوج قدرت رضاشاه که دوره سانسور و اختناق است، نوشته شده است.

درمجموع می‌توان گفت، حجازی نظم گفتمانی سنتی مسلط را به چالش کشیده و حضور زنان را در موقعیت‌هایی غیر از حصار خانه و بدون انتساب به صفات کلیشه‌ای «أجاق‌کوری» و «ترشیدگی» که پیش از این در ادبیات این دوره فراوان دیده می‌شود، بازمی‌نمایاند و زنان را بارها در تقابل با مردان به وصف می‌کشد. اما با وجود این، شواهد بیشتر حرکت دو گفتمان سنتی و مدرن در کنار و در عرض یکدیگر، نه در

تقابل و جدال با هم را نشان می‌دهند؛ به این معنی که گفتمان‌ها و خرده‌گفتمان‌های متجدد، در کنار گفتمان‌های سنتی، حرکتی را آغاز و ما شاهد نوعی گفتمان ترکیبی هستیم. اما شاید همان تغییر سخت کلیشه‌های جنسیتی و محدودیت‌های انگاره‌ای و ایماژی، سرعت این حرکت را آرام و مانع از حضور گفتمان‌های رادیکال‌تر شده است.

۵. نتیجه

از آنجایی که بازهٔ زمانی جنبش مشروطه تا پایان پهلوی اول را که به‌عنوان فرایند مدرنیته در ایران یاد می‌کنند، نقطهٔ پیدایی مسئلهٔ زنانگی و هویت زن در ایران به‌شمار می‌رود، پژوهش حاضر تحلیل زن‌بودگی به‌تصویرکشیده‌شده در سه رمان رایج این دوره را پی می‌گیرد. تحلیل داده‌ها، نشان از این دارد که زنان داستان‌های حجازی حول مقولهٔ مرکزی و دالِ برترِ سه‌گانهٔ «دین - سنت - مدرنیته» بازنمایی می‌شوند و جایگاه زنان براساس این دیگربودگی سه‌گانه، مسجّل و روایتی جدید بر ساخت می‌شود. بر این اساس زنان در دسته‌بندی‌های عمدتاً دوتایی و گاه سه‌تایی قرار می‌گیرند و از کلی‌گویی و انتسابِ فقط یک صفت، نقش، کارویژه و روایتِ واحد برای همهٔ زنان صرف‌نظر شده است. زنانی که در نتیجهٔ به‌زعم لوکاچ، «عمل داستانی» توسط حجازی خلق شده‌اند، با توجه به جایگاه‌ها و موقعیت‌های متناسب، طیفی از صفات تقابلی مثبت مانند رازداری و متانت یا منفی مانند فاحشگی و حسادت، تعریف می‌شوند. روایت حجازی از زنان داستان‌ش، روایت عبور از خرده‌گفتمان‌های سنتی‌تر و حرکت زنان برای رسیدن به فردیت و فاعلیت بیشتر است. خصلت‌هایی که حجازی برای زنان داستان‌هایش بر ساخت می‌کند، آنگونه که فرکلاف می‌گوید، فقط به شکل‌گیری و تغییر ساختارهای مردسالار کمک نمی‌کند، بلکه آن‌ها را بازتاب هم می‌دهد. به این معنی که

حجاری با نشان دادن سیطره روح مردسالاری بر دنیای زنان، هم آن را بازتولید می‌کند و هم به چالش می‌کشد و این امر به حرکت دو گفتمان سنتی و تجدد به موازات هم منجر شده است که گاهی نیز به «تخاصم گفتمانی» منجر شده و یک گفتمان روشنفکری میانه‌رو را به نمایش می‌گذارند. نبودن زنان رادیکال، زنانی انتحارکننده و آفریننده در عرصه‌های رقابت در متون داستان‌های حجاری مصداق این ادعاست. درواقع حجاری با برساخت کردن خصلت‌هایی مانند صفات جسمانی زنان، در کانون توجه بودن زنان زیبارو و شیک‌پوش و جایگاه بالاتر زنان کتاب‌خوان تحصیل‌کرده، خواهان بازتولید و بازنگری در هویت زن و زنانگی، هم‌زمان با بازنگری‌های سیاسی - اقتصادی، اجتماعی ایران نوین بوده است. علت نبود زنان در صحنه‌های به‌خصوص اقتصادی در متن داستان‌های حجاری، شاید بیشتر به پرکتیس‌های غیرگفتمانی دولت و قانون برمی‌گردد. در دوره پهلوی اول ضمن وقوع گشایش‌هایی چند برای زنان، این فرصت‌ها بیشتر در اختیار زنان طبقات بالا بود و هم اینکه فعالیت زنان بیشتر صبغه سیاسی و آن هم مخفیانه داشت تا اقتصادی و آشکار. به‌طوری که چه‌بسا انجمن‌های زنانه که در خفا تشکیل شدند و بدون آنکه نام و نشانی از آن‌ها باشد از بین رفتند و مهم‌تر از همه، قانون کشف حجاب اجباری بود که زنان سنتی‌تر و سالمندتر را منزوی و خانه‌نشین کرد. بر این اساس نتایج پژوهش حاضر بر خلاف تعداد قابل توجهی از مطالعات انجام‌گرفته با عنوان «بازنمایی هویت زنانه در رمان» مانند کمالی و همکاران (۱۳۸۸)، قربانی و جویباری (۱۳۹۴)، مرنیدی و قاسمی تازی (۲۰۱۲) و پژوهش‌هایی که به‌طور خاص به دوره پهلوی اول پرداخته مانند طالبی و ناظری (۱۳۹۰) و پارسی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۹) که زنان را تحت سلطه مردان، ناخشنود، تنها و گم‌گشته و.... بازنمایی کرده‌اند قرار می‌گیرد و بر آن است که هرگز تصویری همگون و

یک‌دست «آن هم مظلوم و تحت ستم» از زنان گزارش نشده و زنان «خارج از مرکز» قرار نگرفته‌اند. به‌علاوه برخلاف پژوهش‌های ولی‌زاده (۱۳۸۷) و صادقی شهیری (۱۳۹۹) به تقابل زنان فقط در دو سر طیف گفتمان‌های سنت و مدرنیته نمی‌پردازد و به این نتیجه رسیده است که در نتیجهٔ آویختگی گفتمانی، ما در داستان‌ها شاهد حضور زنانی هستیم که مابین این دو گفتمان هم از سنت و هم از مدرنیته، هم از دین و هم سکولاریزاسیون ناشی از مدرنیته، مایه گرفته‌اند. اما این مطالعه با پژوهش‌های حسینی و جهانبخش (۱۳۸۹) و قربانی و جویباری (۱۳۹۴) که به این نتیجه رسیده‌اند که بهبود وضعیت زنان و پیچیده‌تر شدن روابط آنان با اجتماع و آغاز دستیابی زن ایرانی به هویت و فردیت در رمان‌ها گزارش شده است، موافق و همخوان است. از آنجایی که در تریلوژی حجازی، دو شخصیت اصلی (زیبا و پریچهر) فاحشه هستند، پرداختن به قرائت غالب میرعابدینی از دلیل حضور زنان فاحشه در رمان‌ها، ضروری به نظر می‌رسد. میرعابدینی (۱۳۸۰) بر آن است که علل توجه نویسندگان رمان‌های اجتماعی به فواحش آن است که آن‌ها می‌خواهند «ارزش انسانی زنان بدکاره را در قالب دنیای اشرافیت به آن‌ها بازگرداند» (همان: ۵۵). اما چشم‌اندازهای حاکم بر متون گویای آن است که حجازی، دفاع از زن فاحشه و بخشیدن ارزش انسانی به آن‌ها را بازنمی‌تاباند. پریچهر به بدترین شکل ممکن به دست علی کشته می‌شود (پریچهر: ۱۰۸) و زیبا که در پایان اعتراف می‌کند: «که من فاحشه‌ام مرا نمی‌خرند. بیا این گوشواره‌ها را ببر بفروش برای پرویز بفرست» (زیبا: ۵۰۰)؛ براساس سرانجام شوم و نافرجام این دو زن، که یکی توسط همسر، فرجام قتل غیرپاسخ‌گویانه و حق به جانب شوهرش را تجربه می‌کند، آن دیگری نیز با از دست دادن منزلت و جایگاه انسانی خود، شأنی دون‌اشیا پیدا می‌کند و نه‌تنها دیگران که خودش هم دیگر به انسان‌بودگی و ارزشمندی خویش

اعتقاد و باور ندارد؛ می‌توان گفت حجازی در قالب هیچ گفتمانی، قصد دفاع از زن فاحشه را ندارد و با استراتژی‌های مختلف بارها، فاحشگی را به سُخره و نقد می‌کشاند.

زن هر جایی را فقط از چنگ یک نفر بیرون آوردن چه ثمر دارد؟ (زیبا: ۱۲۱). با آن حرف ندارم. از فاحشه بدم می‌آید (همان: ۴۶۱). زن فاحشه: سهم پیرمردهای متمول و جوان‌های ابله (همان: ۱۱۸). ناله و نفرین از دهان فاحشه شوم‌تر است (همان: ۲۴۳). زیبا ضمن آنکه از فاحشگی اظهار ندامت می‌کند، می‌گوید: «نذر کرده‌ام اگر خدا مرادم بدهد ده نفر زن فاحشه را از این کار زشت نجات بدهم» (همان: ۲۱۳). رشوه از پول فاحشگی بدتر است (همان: ۳۴۸). پریچهری که از خانه دیگری بیرون بیاید نمی‌توانست مرا خوشبخت کند (پریچهر: ۹۵). من اگر زنی داشته باشم که به من خیانت کند دلیل آن می‌دانم که مرا دوست ندارد. آن‌ا محبت و عشقم به او تمام می‌شود (همان: ۲۵). مردی که زنی بی‌عفت را در خانه نگاهدارد و شرافت خود را به بهای لمس بدنی آلوده، بفروشد، صفای انسانیت و محبت ندارد و از پست‌ترین حیوانات پست‌تر می‌شود (همان: ۱۱۳). دلی که زن هر جایی را بپذیرد، خانه خراب فحشاست. جای دوستی و وفا نیست. عشق به زن بی وفا عشق نیست، سبعت و التهاب جسم است (همان: ۱۱۳).

پی‌نوشت‌ها

1. Simone de Beauvoir
2. femininity
3. Bryman
4. Mureen
5. Gassman
6. Kucukalioglu
7. Roifah & Eliyanah

8. Marandi & Gasemi Tari

9. trilogy

10. social Constructionist

11. post- traditional

منابع

- آقاگل‌زاده، فردوس و غیاثیان، مریم‌سادات (۱۳۸۶). «رویکردهای غالب در تحلیل گفتمان انتقادی». *زیان و زبان‌شناسی*. ش ۵. ۳۹-۵۴.
- آقایی، عاطفه و خلیلی، محسن (۱۳۹۶). «تحلیل پدیدارشناسانه مدیریت بدن در بین دختران و زنان شهر تهران». *زن و مطالعات خانواده*. ش ۱۱ (۴). ۵۷-۷۲.
- احمدآبادی، محمد و موسوی، سیدرحیم (۱۳۹۴). «امنیت اجتماعی در دوره پهلوی اول». *مطالعات تاریخ انتظامی*. ش ۱۴. ۱۲۱-۱۴۰.
- احمدی، حبیب و دهقانی، رودابه (۱۳۹۴). «آراء و اندیشه‌های الریش بک». *توسعه اجتماعی*. ش ۲. ۱۰۱-۱۲۶.
- اعزازی، شهلا (۱۳۸۳). «ساختار جامعه و خشونت علیه زنان». *رفاه اجتماعی*. ش ۱۴. ۵۹-۹۶.
- باقری، محسن و شفق، اسماعیل (۱۴۰۰). «دیالکتیک عین و ذهن و این‌همانی سوژه و ابژه در نظریه و شعر نیما یوشیج». *ادبیات پارسی معاصر*. ش ۱ (۳۰). ۵۵-۸۶.
- توانا، محمدعلی و علی‌پور، محمود (۱۳۹۴). «بدن، سوژه و تکنولوژی‌های خود: درس‌هایی از راه‌حل فوکویی برای جامعه امروز». *غرب‌شناسی بنیادی*. ش ۶ (۲). ۱-۲۱.
- جواهری، فاطمه (۱۳۸۷). «بدن و دلالت‌های فرهنگی - اجتماعی آن». *مطالعات فرهنگ-ارتباطات (نامه پژوهش فرهنگی سابق)*. ش ۱. ۳۷-۸۰.
- حاتمی، سعید، بردستانی، رضا و جعفری قریه‌علی، حمید (۱۳۹۹). «سه‌گانه‌های داستانی فارسی از پندار تا واقعیت». *زبان و ادب فارسی*. ش ۲۴۱. ۴۷-۷۱.
- حجازی، محمد (۱۳۲۰). *زیبا*. تهران: ابن سینا.
- حجازی، محمد (۱۳۴۴). *پریچهر*. تهران: امیرکبیر.

- حجازی، محمد (۱۳۴۳) هم. تهران: امیرکبیر.
- خجسته، فرامز (۱۳۸۷) «پیدایش و تکوین رمان فارسی». *تاریخ ادبیات (پژوهش‌نامه علوم انسانی)*. ش ۳ (۵۹). ۶۱-۸۹.
- خزان، نگار و وثوقی، منصور (۱۳۹۵). «تبیین جامعه‌شناختی تأثیرات مردسالاری بر حساس محرومیت نسبی و احساس بیگانگی زنان از خود و از زندگی زناشویی». *بررسی مسائل اجتماعی ایران*. ش ۱. ۵۷-۹۸.
- دوبووار، سیمون (۱۳۹۷). *جنس دوم*. جلد دوم. ترجمه قاسم صنعوی. تهران: توس.
- رحمتی، محسن و خنجری، پریش (۱۳۹۸) «روزنامه اطلاعات و ورزش زنان در عصر پهلوی اول». *تحقیقات تاریخ اجتماعی*. ش ۲. ۲۶۱-۲۳۷.
- ریتزر، جورج (۱۳۹۰). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: ناشر علمی.
- ستاری، جلال (۱۳۷۳). *سیمای زن در فرهنگ ایران*. تهران: نشر مرکز.
- سلیمی، علی و باقرآبادی، شهریار (۱۳۹۲). «سایه‌روشن سیمای زن در رمان‌های نجیب محفوظ (پیامدهای ناگوار گذر از سنت به دنیای جدید)». *مطالعات داستانی*. ش ۲. ۷۸-۹۱.
- طالبی، ابوتراب و ناظری، مریم (۱۳۹۰). «بازنمایی دیگری فرودست در رمان‌های پهلوی اول». *علوم اجتماعی (علامه طباطبایی)*. ش ۵۵. ۱۳۱-۱۷۱.
- طاهری‌نیا، علی‌باقر و مهدیان طرهبه، روح‌الله (۱۳۹۲) «دوگانگی و تقابل در رمان‌های سحرخلیفه». *ادبیات پایداری*. ش ۸. ۱۲۱-۱۵۲.
- عباس‌زاده، محمد، سعیدی‌عطایی، حامد و افشاری، زهرا (۱۳۹۴). «مطالعه برخی عوامل جریان مدرنیته مؤثر بر گرایش زنان به طلاق (مورد مطالعه: زنان متأهل شهر زنجان)». *پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی*. ش ۹. ۲۵-۴۴.
- علی‌زاده، علی و طرفداری، علی‌محمد (۱۳۸۹). «تأثیر گفتمان ملی‌گرایی بر تحولات اجتماعی و فرهنگی دوره پهلوی اول». *پژوهش‌نامه تاریخ*. ش ۱۹. ۹۹-۱۲۲.

فوران، جان (۱۳۹۲) *مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران*. ترجمهٔ احمد تدین. تهران: خدمات فرهنگی رسا.

قربانی‌جویباری، کلثوم (۱۳۹۴). «بازنمود هویت زنانه در مجموع داستان حتی وقتی می‌خندیم فریبا وفی با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف». *زبان و ادبیات فارسی*. ش ۷۹. ۲۴۵-۲۱۹.

کمالی، افسانه، گودرزی، محسن و حاجتی، زینب (۱۳۸۸). «بازنمایی تجربهٔ زنان از جهان اجتماعی در رمان: تحلیل جامعه‌شناسانهٔ پنج رمان پرفروش دههٔ ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵». *مطالعات اجتماعی زنان*. ش ۳. ۹۹-۱۱۷.

محمدزاده، حسین (۱۳۹۹). «بازنمایی زن در اشعار شیرکو بی‌کس». *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*. ش ۲ (۲). ۸۸-۱۰۱.

مسعودنیا، حسین و فروغی، عاطفه (۱۳۹۱). «بازتاب تحولات سیاسی و اجتماعی دورهٔ پهلوی اول در رمان‌های تاریخی و اجتماعی این دوره (۱۳۰۰-۱۳۲۰)». *تاریخ اجتماعی و اقتصادی*. ش ۱. ۷۹-۹۶.

مصباحی‌پور ایرانیان، جمشید (۱۳۵۸). *واقعیت اجتماعی و جهان داستان*. تهران: امیرکبیر. ملک‌زاده، الهام (۱۳۹۴). «زنان و مؤسسات خیریهٔ رفاهی - بهداشتی ایران از مشروطه تا پایان حکومت پهلوی دوم». *پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام*. ش ۲۱. ۲۳۳-۲۵۶.

مورن، ادگار (۱۳۹۴). *درآمدی بر اندیشهٔ پیچیده*. ترجمهٔ افشین جهان‌دیده. تهران: نشر نی. مهدی‌زاده، محمد (۱۳۸۷). *رسانه‌ها و بازنمایی*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

میرعابدینی، حسن (۱۳۷۷). *صد سال داستان‌نویسی ایران*. ج ۳ و ۴. تهران: سرچشمه. ولی‌زاده، حمید (۱۳۸۷). «جنسیت در آثار رمان‌نویسان زن ایرانی». *نقد ادبی*. دورهٔ ۱، ش ۱. ۱۹۱-۲۲۴.

یورگنسن، ماریان و فیلیپس، لوئیز (۱۳۹۷). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. برگردان هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

- Abbaszadeh, M., & Saeedi Atai, H., & Afshari, Z. (2015). "The study of some factors of the flow of modernity affecting women's tendency to divorce (case study: married women of Zanzan city)". *Strategic studies of security and social order*. No. 9. Pp.25-44. [In Persian]
- Agha Golzadeh, F., & Ghiyathian, M. (2007). "Dominant approaches in critical discourse analysis". *Loss and Linguistics*.. No. 5. pp. 54-39. [In Persian]
- Aghaei, A., & Khalili, M. (2017). "Phenomenological analysis of body management among girls and women in Tehran". *Women and Family Studies*. No. 11(4). pp. 57-72. [In Persian]
- Aghaei, A., & Khalili, M. (2016). "Phenomenological analysis of body management among girls and women in Tehran". *Women and Family Studies*. No. 11(4). pp. 57-72. [In Persian]
- Ahmadabadi, M. & Mousavi, S.R. (2015). "Social security in the first Pahlavi period". *police history studies*. No.14. pp. 121-140. [In Persian]
- Ahmadi, H., & Dehghani, R. (2015). "Elrich Beck's opinions and thoughts". *Social Development*. Vol. 10. No.2. pp. 101-126. [In Persian]
- Alizadeh, A., & Tasari, A. M. (2010). "The effect of nationalism discourse on the social and cultural developments of the first Pahlavi period". *Research journal of history*. 19th issue. pp. 99-122. [In Persian]
- Azazi, Sh. (2004). "Society structure and violence against women". *social welfare*. No.14. [In Persian].
- Bagheri, M., & Shafaq, E. (2021). "Dialectic of object and mind and the sameness of subject and object in the theory and poetry of Nima Yoshij". *Contemporary Persian literature*. No.1. series 30. pp. 55-86. [In Persian]
- De Beauvoir, S. (2018). *The second gender*. The second volume. translated by Qasim Sanavi. 12ed. Tehran. Tos Publications. [In Persian]
- Fairclough, N. (1989). *Languge and Power*. Published in the United States of America by Longman Inc. New York. P4O. F35 1988 401'. 987-36669. ISBN "582-009". 76-6.
- Foran, J. (2013). *Fragile Resistance*. History of Iran's Social Transformations. Translated by Ahmad Tedayon. 14th edition. Tehran. Rasa Cultural Services.. [In Persian]
- Gassman, J. Y. (2006). "A textual analysis of the role of women in historical fiction". *Graduate Research Papers*. 3. <https://scholarworks.uni.edu/grp>.

- Ghorbanjoibari, K. (2015). "Representation of female identity in the story as a whole even when we laugh, with the approach of Fairclough's critical discourse analysis". *Persian Language and Literature*. No.79. [In Persian]
- Hatami, S., Bardestani, R. & Jafari Qoriye, A. (2020). "Persian fiction trilogies from imagination to reality". *Persian Language and Literature Journal*. No. 241. pp. 47-71. [In Persian]
- Hijazi, M. (1941). *Parichehr*. Tehen: Ibn Sina Publications. [In Persian]
- Hijazi, M. (1964). *Homa*. Tehran: Amir Kabir Publishing House. [In Persian]
- Hijazi, M. (1965). *Ziba*. Tehran: Amir Kabir Publishing House. [In Persian]
- Javaheri, F. (2008). "The body and its cultural-social implications". *Culture-communication studies (former cultural research letter)*. No.1. pp. 37-80. [In Persian]
- Jorgensen, M. & Phillips, L. (2018). *Theory and method in discourse analysis*. Translated by Hadi Jalili. 8 ed. Tehran. Ney publication. [In Persian]
- Kamali, A., Gudarzi, M. & Hajti, Z. (2009). "Representation of women's experience of the social world in the novel: a sociological analysis of five best-selling novels from 1375 to 1385". *Women's Social Studies*. No. 3. pp. 117-99. [In Persian]
- Khazan, N. & Vothoqi, M. (2016). "Sociological explanation of the effects of patriarchy on the sensitivity of relative deprivation and women's feeling of alienation from themselves and from married life". *Review of Iran's Social Issues*. Vol. 7. No.1. Pp. 57-98. [In Persian]
- Khujasteh, F. (2016). "The emergence and development of the Persian novel". *Literature history (research journal of humanities)*. No.3/59. pp. 89-61. [In Persian]
- Kucukalioglu, E. G. (2007). "The Representation of Women as Gendered National Subjects in Ottoman-Turkish Novels (1908-1923)". *Journal of Gender Studies*. 3-15 | Published online. <https://doi.org/10.1080/09589230601116109>.
- Malekzadeh, E. (2015) "Women and welfare-health charities of Iran from the constitution to the end of Pahlavi II". *Iran and Islam Historical Research*. No. 21. pp. 256-233. [In Persian]

- Marandi, S.M. & Ghasemi Tari, Z. (2012). "Orientalist Feminism; Representation of Muslim Women in Two American Novels: Terrorist and Falling Man". *International Journal of Women's Research*. Vol.1. No.2. pp. 5 – 20.
- Massoudnia, H. & Foroughi, A. (2012). "The reflection of the political and social developments of the first Pahlavi period in the historical and social novels of this period (1320-1300)". *Social and economic history*. First issue. pp. 79-96. [In Persian]
- Mehdizadeh, M. (2008). "Media and representation. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance". *Media Production Office*. [In Persian]
- Mesbahipour Iranian, J. (1979). *Social reality and the story world*. First Edition. Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Mira Abdini, H. (1998). *One hundred years of Iran's story writing*. C. 3 and 4. Tehran: Sarcheshme Publishing House. [In Persian]
- Mohammadzadeh, H. (2020). "Representation of women in the poems of Shirko Biks". *Sociology of Culture and Art*. No. 2 (2). Pp. 101-88. [In Persian]
- Moran, E. (2015). *An introduction to complex thought*. Translated by Afshin Jahandideh. Tehran: Nei Publishing. [In Persian]
- Munawar, B. (2018). "Discourse in Matrix of Power: The Textual Analysis of First Presidential Speech by Donald. J. Trump at White House in the Context of Norman Fairclough's Modal of Three Levels of Discourse". *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*. E-ISSN. 2200-3452 & P-ISSN. 2200-3592.
- Olaf, M. (2011). "Secularization, Individualization, or (Re) vitalization? The State and Development of Churchliness and Religiosity in Post-Communist Central and Eastern Europe". *Religion and Society in Central and Eastern Europe*. No. 4 (1). 21-37.
- Rahmati, M. & Khanjari, P. (2019). "Women's information and sports newspaper in the first Pahlavi era, social history research". *Two-quarter scientific journal*. Second issue. Pp. 261-237. [In Persian]
- Risdaneva (2018). "A Critical Discourse Analysis of Women's Portrayal in News Reporting of Sexual Violence". *Studies in English Language and Education*. No.5(1). Pp. 126-136.
- Ritzer, G. (2011). *Sociological theory in the contemporary era*. Translated by Mohsen Salasi. 17th edition. Tehran: scientific publisher. [In Persian]

- Roifah, M. E. (2012). "Comparing the Womenin Madame Bovaryand the Awakening". *State University of Malang*. E-mail. roifapotcipot@gmail.com. evierozi@gmail.com..
- Salimi, A., & Bagharabadi, S. (2013). "The bright shadow of a woman's face in the novels of Najib Mahfouz (unfortunate consequences of the transition from tradition to the new world)". *Fiction studies*, second volume. Second issue. pp. 78-91. [In Persian]
- Sattari, J. (1994). *The face of women in Iranian culture*. Tehran: Nashreh Karzan. [In Persian]
- Taherinia, A. B. & Mahdian Targaba, R. (2013). "Duality and confrontation in Sahar Khalifa's novels". *Sustainability literature*. Fourth year. Eighth issue. pp. 121-152. [In Persian]
- Talebi, A. T. & Nazeri, M. (2011). "Another representation of the inferior in the first Pahlavi novels". *Journal of Social Sciences* (Allameh Tabatabai). No. 55. [In Persian]
- Tawana, M. A. & Alipour, M. (2015). "The Body, the Subject, and Technologies of the Self: Lessons from a Foucauldian Solution for Today's Society". *Fundamental Western Studies*. No.6 (2). pp. 1-21. [In Persian]
- Valizadeh, H. (2008). "Gender in the works of Iranian female novelists". *Literary Criticism*. Vol.1. No.1. pp. 191-224. [In Persian]

ارزیابی و نقد جامعه‌شناسانه بازنمایی هویت زنانه در رمان‌های

محمد حجازی (هما، زیبا، پریچهر)^۱

حمیده دهقانی^۲، آرمان حیدری^{۳*}، رضا رضایی^۴، رامین مرادی^۵

(دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۴ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۰)

چکیده

ضمن آنکه کیفیت زندگی زنان و مقام و منزلت آنان می‌تواند یکی از نشانه‌ها و ضوابط برجسته ویژگی‌های فرهنگی و تمدنی آن جامعه باشد، در بیشتر جوامع و به‌خصوص جوامع

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری حمیده دهقانی با عنوان «تحلیل بازنمایی زنان در رمان‌های ایرانی معاصر پهلوی اول و ارزیابی و نقد جامعه‌شناختی آن‌ها: مطالعه‌ای در چارچوب رویکردهای انتقادی به جامعه‌شناسی و تحلیل گفتمان» در دانشگاه یاسوج است.

۲. دانشجوی دکتری بررسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
<http://www.orcid/0009-0005-4227-5998>

۳. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران (نویسنده مسئول).
*armanhedari90@gmail.com
<http://www.orcid/0000-0003-2782-274>

۴. استادیار زبان‌شناسی، گروه زبان و ادبیات انگلیسی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
<http://www.orcid/0000-0002-7636-6135>

۵. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
<http://www.orcid/0000-0001-8935-1891>

مردسالار، شاهد نوعی برزخی، بلا تکلیفی و «جاماندگی» زنان بین برخورداری از فرصت‌های عینی و مواجهه با محدودیت‌های انگاره‌ای و ایماژی هستیم. از آن جایی که ژانر رمان یکی از مهم‌ترین خاستگاه‌هایی است که به صورت غیرمستقیم نمود و نمادهای این وضعیت را بازتاب می‌دهد، مطالعه حاضر با منظری جامعه‌شناختی و با استفاده از رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی، نحوه بازنمایی زنان و پیش‌فرض‌های غالب اما ضمنی را در رمان‌های منتخب دوره پهلوی اول (سه‌گانه محمد حجازی) واکاوی می‌کند. تحلیل داده‌ها به شیوه تماتیک، واحد تحلیل «جمله» و تطبیق و بهره‌گیری از پیشینه تحقیق، شیوه اعتباریابی پژوهش حاضر بوده است. نتایج این مطالعه نشان داد که زنان داستان‌های حجازی حول دال برتر و سه‌گانه دین - سنت - مدرنیته، در دسته‌بندی‌های دوگانه و سه‌گانه، بازنمایی می‌شوند و برخلاف انگاره ذهنی رایج «زن تحت ستم»، از کلی‌گویی و انتساب فقط یک صفت، نقش، کارویژه و روایت واحد برای همه زنان، صرف‌نظر شده است. براین اساس ما در متون شاهد نوعی پای‌بندی به الگوهای گفتمانی هم‌این و هم‌آن‌گرا، فازی‌گونه و میانه‌رو مابین دین و تجدد، اُبژگی و سوزگی هستیم که گاهی نیز به «تخاصم گفتمانی» منجر شده است.

واژه‌های کلیدی: بازنمایی زنان، رمان، گفتمان جنسیتی، هویت‌های زنانگی، تریولوژی.

۱. بیان مسئله

وضع اجتماعی، کیفیت زندگی و مقام زن در هر جامعه‌ای می‌تواند یکی از نشانه‌ها و ضوابط برجسته ویژگی‌های تمدنی و فرهنگی آن جامعه تلقی شود. در طول تاریخ در تمام جوامع، به‌ویژه، در جوامع مردسالار، زنان در مقایسه با مردان نقش‌های اجتماعی فرومایه‌تری داشته و هویت و نقش‌های اجتماعی آنان نادیده یا کم‌اهمیت انگاشته شده است. چنین محدودیت‌هایی با گذشت زمان در قالب انگاره‌های فرهنگی و کلیشه‌های جنسیتی، بخشی از بیش و تصورات فرهنگی و ادراکی شده و به نوعی به‌مثابه

ناخودآگاه جمعی افراد راهنمای تصمیم‌گیری، داوری و اجرای نقش آنان بوده است. در این راستا، سیمین دوبوار به کلیشه‌های کهنی اشاره می‌کند که زن را غوطه‌ور در حالیت، دارای روحیهٔ متناقض، محتاط و حقیر، فاقد قوهٔ درک حقیقت و درستی، عاری از اخلاق، فایده‌طلب، دروغگو و... معرفی کرده‌اند (دوبوار^۱، ۱۳۹۷: ۵۰۲-۵۰۳). چنین کلیشه‌هایی در طول زمان و به تدریج می‌توانند به نوعی انجماد و رهوارهٔ فرهنگی - اجتماعی مستحکم بینجامند و ناخودآگاهانه هدایت‌گر و جهت‌دهندهٔ بینش‌ها، باورها، کنش‌ها و تعاملات دوسویهٔ افراد، گروه‌ها، اجتماعات و جوامع شوند. از این رو در سطح عینی و انضمامی‌تر، قدرت و نمود چنین کلیشه‌هایی در تعاملات جنسیتی نمود می‌یابد که به نوبت می‌توانند بر نوع، بر قدرت، تداوم، تشدید یا تضعیف چنین کلیشه‌هایی اثرگذار باشند.

کلیشه‌های جنسیتی نیز مانند دیگر عناصر فرهنگی، متأثر از شرایط و زمانه و زمینهٔ تاریخی - اجتماعی، تداوم و دگرگونی خاص خود را دارند. در چند سال اخیر، ظهور مدرنیته و گسترش تدریجی آن در ایران بود، که با برهم زدن تمام معادلات سنتی، از جمله معادلات جنسیتی سنتی، تضعیف و اضمحلال چنین کلیشه‌هایی را شدت بخشید. برای مثال، مرزهای تقسیم و تفکیک کار جنسیتی سنتی، با افزایش سطح آموزش زنان و حضور آنان در جایگاه‌های شغلی‌ای منحصراً مردانهٔ سنتی و افزایش مشارکت روزافزون مردان در امور خانگی، به تدریج متزلزل شده است (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۰). با وجود این، تغییرات ساختاری و گشایش فرصت‌های «عینی» جدید لزوماً با تغییرات سریع شناختی، فرهنگی و هویتی، همراه نیست. چنین عدم هماهنگی‌ای را می‌توان نوعی «تناقض و ناهماهنگی عناصر ساختاری و بینشی» مرتبط با جنسیت نام‌گذاری کرد. در این راستا، می‌توان گفت امروزه زنان ایرانی در وضعیتی

«متناقض» به سر می‌برند که از یک طرف دارای فرصت‌های ساختاری از نظر تاریخی بی‌سابقه هستند؛ از طرف دیگر، هم‌زمان، آن‌ها بیشتر در قالب نقش‌ها و انگاره‌های جنسیتی‌ستی بازنموده می‌شوند. در چنین فضایی، می‌توان گفت زن‌بودگی^۲ و وظایف و هویت‌های متناسب با آن، معنای روشن و مشخصی ندارد و در نوعی بلا تکلیفی و حالت برزخی برخورداری از فرصت‌های عینی و مواجهه با محدودیت‌های انگاره‌ای سپری می‌شود. نمود و نمادهای واقعی این وضعیت را می‌توان به صورت مستقیم در نابرابری‌ها و تخصیص‌های افقی و عمودی فعلی مشاغل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی رایج در جامعه دید؛ یا آن‌ها را به صورت غیرمستقیم و ایماژی در انگاره‌ها، آثار و یادگارهای فرهنگی رایج مانند ضرب‌المثل‌ها، کتاب‌های درسی، فیلم‌ها، مجلات، و رمان‌های رایج هر دوره تحلیل کرد.

در میان انواع ژانرهای ادبی - فرهنگی، رمان هم بیشترین پیوند را با جامعه دارد (Munawar, 2018) و هم بیشترین سهم را در تحلیل گفتمان به خود اختصاص می‌دهد. در میان مضامین متعدد رمان‌ها، نیز زنان و جایگاه، کارویژه‌ها و تعاملات آنان از مؤلفه‌های برجسته هستند که به انحای مختلف بازنمایی شده‌اند. تحلیل و نقد جامعه‌شناختی ژانر رمان از این نظر مهم است که اثرات چنین ژانرهایی مکنون، نامحسوس و تدریجی است و بیشتر در حالتی ناآگاهانه به بینش، ادراکات و رفتارها و تعاملات افراد جهت و معنا می‌دهد (خجسته، ۱۳۸۷: ۷۳). در کل، متفکران منتقد فرهنگی و پساساختارگرا، تأثیرات سوگیری‌یافته و نامرئی رمان‌ها را به‌عنوان بخشی از بررسی و نقد «دستگاه‌های فرهنگی» حاکم بر هر دوره عریان و نمایان می‌سازند. در این راستا، آلتوسر، برخلاف فرض بی‌طرفانه انگاشتن رسانه‌ها، از رسانه‌ها به‌عنوان «دستگاه‌های ایدئولوژیک» یاد می‌کند که به هژمونیک ساختن ایدئولوژی‌های خاص

مشروعیت‌بخشِ هر دوره کمک می‌کنند. در این راستا و از این منظر می‌توان گفت حوزهٔ ادبیات به طور عام و ژانر رمان به طور خاص، یکی از مهم‌ترین جلوه‌ها و حوزه‌هایی است که می‌توان عناصر برجسته و جلوه‌های مختلف و متعدد نابرابری جنسیتی را در آن بازنمایی، پی‌گیری، ترسیم و نقد کرد.

تحقیقات متعددی در چند سال گذشته دربارهٔ نحوهٔ بازنمایی زنان در رمان‌های ایرانی صورت گرفته است. با وجود اهمیت این مطالعات و نقششان در روشنگری وضعیت بازنمایی‌شدهٔ زنان ایرانی، انتقاداتی اساسی بر مفروضات جهت‌دهندهٔ آن‌ها حاکم است که انجام مطالعات دقیق و مفصل‌تر را توجیه و الزامی می‌سازد. اول، تحقیقات پیشین در رمان‌های ایرانی، «زن ایرانی» را به مثابهٔ کلیتی تحت ستم و قربانی به تصویر می‌کشند که در پیشینهٔ تحقیق به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. «ساده‌انگاری» و «تقلیل‌گرایی» یکی دیگر از آفات حوزهٔ بازنمایی است. «ساده‌انگاری به این معنا که ساده‌ترین راه رسیدن به شناخت برگزیده می‌شود و به جای توجه بیشتر به جزئیاتِ متن که به زعم برایان^۳ و همکاران (۱۹۹۴)، تحلیل گفتمان انتقادی را از سایر تحلیل‌ها متمایز می‌کند؛ و به جای بیان واقعیت‌ها و گزارش پدیده‌ها، متن، بعنوان پرکتیسی خنثی و فاقد کُنشگری، بیشتر مثله و به ابزار صرفِ رسانای پیام تقلیل داده می‌شود. این نوع «ساده‌انگاری» به زعم مورن^۴ (۱۳۹۴) به «فهم کور» منجر می‌شود. «فهم کور» همان است که از آن به «تصویر گزینشی» یا «بازنمایی ناقص» یاد می‌شود. بازنمایی‌ای که با درنظر نگرفتن پیوستگی‌های متن و بیامتنیتِ جدید، کلیت را بیشتر زخمی و مخدوش می‌کند تا تحلیل و بازنمایی. به علاوه مطالعات پیرامون بازنمایی زن در رمان‌ها، بهبود وضعیت قابل توجهی را برای زن ایرانی در گذر زمان گزارش نمی‌کنند. اینجاست که تداوم، برجستگی و استمرار این‌گونه بازنمایی، آن هم در ژانری پرمخاطب مانند رمان

می‌تواند به تقویتِ انگاره «ذات‌گرایی» نوعی منجر شود. به این معنی که تداومِ انتساب نقش‌ها و انگاره‌های هویتی ضعیف و کلیشه‌ای منفی به زنان به مرور زمان این پتانسیل را دارد که این خصلت‌ها را به‌عنوان ویژگی ثابت و ذاتی زنان معرفی و برساخت کند.

بر این اساس، مطالعه حاضر سعی دارد با منظری جامعه‌شناختی و با استفاده از رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی، نحوه بازنمایی زنان و پیش‌فرض‌های غالب اما ضمنی در رمان‌های منتخب دوره پهلوی اول را واکاوی نماید. انتخاب این دوره از این جهت بوده است که این دوره از تاریخ ایران سرآغاز فرایند آشنایی تدریجی و روزافزون ایرانیان با مظاهر، نموده‌ها، سبک و شیوه تفکر و تمدن غربی بوده که معمولاً در اصطلاح «انقلاب مشروطه» بازتاب می‌یابد. بعد از مشروطه، دوره پهلوی به دلیل تلاش حکومت برای تأسیس دولت مدرن و گسترش غرب‌گرایی یک مقطع دوران‌ساز و مؤثر در شکل‌دهی بنیان‌های فکری ایران نوین به‌شمار می‌رود (علی‌زاده و طرفداری، ۱۳۸۹: ۱۰۷). به‌علاوه، توجه بیشتر به رمان و رمان‌نویسی از دیگر تحولات فرهنگی متأخر مرتبط با این دوره از تاریخ ایران بوده است (مسعودنیا و فروغی، ۱۳۹۱: ۸۷). عده‌ای معتقدند، رمان به معنای واقعی خود، پیرامون سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۱۰ در ایران پدیدار می‌شود و رمان «زیبا» اثر محمد حجازی را از نخستین رمان‌های فارسی در نظر می‌گیرند (مصباحی‌پور ایرانیان، ۱۳۵۸: ۶۳). بنابراین مطالعه حاضر سعی دارد با این فرض برجسته که سوژه زن در گفتمان‌های متفاوت به شیوه‌های گوناگون بازنمایی و برجسته می‌شود؛ هویت بازنمایی‌شده زنان در سه رمان محمد حجازی را تحلیل و شناسایی کند. پرسش‌های اساسی پژوهش عبارت‌اند از: ۱. زنان در رمان‌های سه‌گانه محمد حجازی چگونه بازنمایی شده‌اند یا به‌عبارتی چه روایتی از آن‌ها برساخته شده است؛ ۲. مؤلفه‌های جامعه‌شناختی مهم اسناد داده‌شده به زنان مانند نقش‌ها، هویت،

کارویژه‌های اجرایی، آن‌ها در این رمان‌ها چه وجهی دارند؟؛ ۳. خصلت‌های برساخت‌شده تا چه اندازه در راستای بازتولید یا تغییر وضعیت و هویت زنان جامعهٔ آن روز ایران بوده‌اند؟؛ ۴. آیا خصایص و بازنمایی‌های ارائه‌شده در رمان‌های منتخب تصویری «همگون» از زنان ارائه داده‌اند یا خیر؟

۲. پیشینهٔ پژوهش

پیرامون بازنمایی زنان در رمان، مطالعهٔ ولی‌زاده (۱۳۸۷) در دو دستگاه متمایز بازنمایی زنانگی، زنِ سنتی با مفاهیمی همچون خانه، سکون، مصرف، خواندن، کار خانگی، وابستگی و در خدمت روابط جنسیتی قدرت و زنِ جدید با مفاهیمی همچون تحرک، تولید، استقلال و بدیلی در برابر ایدئولوژی بازنمایی می‌شود. کمالی و همکاران (۱۳۸۸) نشان می‌دهند زنان رمان‌ها دچار مسائل و دغدغهٔ روزمرگی، ناخشنودی از زندگی زناشویی، تضاد، تنهایی، گم‌گشتگی، حسرت، ناتوانی، نبود اعتماد به نفس، توجه به گذشته و ناامیدی از آینده، نگرانی و احساس ترس و ناامنی‌اند. پژوهش سلیمی و باقرآبادی (۱۳۹۲) بیانگر آن است که زن در گسترهٔ رمان‌های نجیب محفوظ، فاقد شناختی صحیح از چیستی و رسالت خویش در جامعه بوده و از فقر، فساد اخلاقی، تزلزل مبانی نهاد خانواده و سلطهٔ تباه‌کنندهٔ سیاست‌مداران فاسد، همواره در رنج بوده است. پژوهش طاهریان و مهدیان طرقله (۱۳۹۲) نشان می‌دهد که در رمان‌های سحرخلیفه دوگانگی محدودتری میان زنِ تحصیل‌کرده و سنتی خودنمایی می‌کند که باعث می‌شود زنِ فلسطینی تحصیل‌کرده و آگاه در مرکز شبکه‌ای پیچیده از دوگانگی‌ها و تقابل‌ها قرار بگیرد. قربانی جویباری (۱۳۹۴) در پژوهشی نشان می‌دهد زنان داستان‌های کوتاه فریبا وفی گرچه در دنیای امروز زندگی می‌کنند و از نظر

ظاهری از قید و بندهای جامعه سنتی رها شده‌اند، اما از نظر روحی و اجتماعی تحت سلطه مردان و سنت‌های مردسالارند.

گاسمن^۵ (۲۰۰۶) در پژوهشی نشان داد که در داستان‌های تاریخی تعداد کمی از زنان با تحصیلات رسمی یا به‌عنوان حلال مشکلات و بیشتر شخصیت‌های زنان به‌عنوان همسر یا مادر به تصویر کشیده شده‌اند. کوچوکالی اوغلو^۶ (۲۰۰۷) در مطالعه‌ای به این نتیجه رسیده است تصاویر زنان در رمان‌های عثمانی - ترکی سرخ‌های مهمی برای درک بهتر تولید ملیت جنسیتی و کاوش در ویژگی‌های خاص ناسیونالیسم ترکی مانند غرب‌زدگی، مفهوم روح جمعی، جنسیت زنان، رهایی و آموزش است. در مطالعه رویفاه و الیانه^۷ (۲۰۱۲) مشخص شده است زنان در رمان‌های *مادام بورای* و *بیداری* عمدتاً به حوزه‌های اندرونی وابسته هستند و حتی در زمینه‌های مربوط به خوشبختی خود نیز به سختی از آزادی برخوردارند. مرندی و قاسمی تاری^۸ (۲۰۱۲) به این نتیجه رسیده‌اند که زنان به نمایندگی از همه مسلمانان در این رمان‌ها به‌عنوان تروریست بازنمایی شده‌اند. این رمان‌ها بازنمایی زنان مسلمان را به‌عنوان بشریت تحت ستم که زیر بردگی تحمیل شده توسط قوانین اسلامی زندگی می‌کنند تکرار و تداوم می‌بخشند.

در مطالعات پیشین اول اینکه به نظر می‌رسد به زعم هوسرل ما با نوعی خطای مقوله‌ای مواجه هستیم که همه زنان را متأثر از پیش‌فرض‌ها و پیش‌ادراکات جنسیتی غالب و غیرانتقادی یک‌گونه می‌بینند. دیگر آنکه گزارش پایانی هیچ کدام از مطالعات پیشین مشخص نکرده است که منظور از زن تحت ستم و شیء شده کدام زن است و ما با نوعی کلی‌گویی مواجه هستیم. لذا آن «زنی» که مرتباً بازتولید شده است ابهامات و پرسش‌های بسیاری پیرامون خود دارد و شاید متأثر از یک نگاه تقلیل‌گرایانه، وضعیت

یک گروه یا طبقه از زنان به همهٔ آنان فرافکنی شده و این بازنمایی کلیشه‌ای رایج را رقم زده باشد. دیگر آنکه تقابل اصلی مطرح‌شده در آن‌ها، تقابل سنتی و مدرن بوده و چندان به درهم‌پیچیدگی عناصر گفتمانی سنتی و مدرن، نپرداخته‌اند.

۳. چارچوب نظری

گفتمان انتقادی متکی بر رابطهٔ بین گفتمان، قدرت، سلطه، نابرابری اجتماعی و چگونگی بازتولید و حفظ گفتمان سلطه و نابرابری است. هدف اصلی این نوع تحلیل، این است که مشخص کند زبان دارای بار ایدئولوژیک است (Risidaneva, 2018). در این رویکرد مفاهیم گفتمان و بازنمایی، بسیار نزدیک به هم هستند. بازنمایی یعنی تولید معنا از طریق چارچوب‌های مفهومی و گفتمانی (مهدی‌زاده، ۱۳۸۷: ۹۳) که در مسیر تثبیت ایدئولوژی مشخصی گام برمی‌دارد. از این رو، پدیده‌ها به خودی خود دارای معنا نیستند و هر بازنمایی شیوهٔ خاصی از دیدن را طبیعی جلوه می‌دهد، زیرا بازنمایی در یک ساختار زبانی همراه عقاید، تعصب‌ها، نگرش‌ها و دیدگاه‌های محقق، تحت تأثیر گفتمان قدرتی حاکم اتفاق می‌افتد. در تحلیل گفتمان، فرض بر این است که بازنمایی هیچ وقت خنثی نیست (محمدزاده، ۱۳۹۹: ۹۸).

پرکاربردترین رویکرد، در تحلیل گفتمان انتقادی، رویکرد فرکلاف است که آمیزه‌ای از تئوری و عمل است. از نظر او، کارکرد زبان باید در زمینهٔ اجتماعی تحلیل شود و بدون در نظر گرفتن آن تحلیل متن ناکافی است. در این مدل با استفاده از مفاهیم و ابزارهای زبانی، رابطهٔ بین گفتمان، سیاست، ایدئولوژی و قدرت جامعه و نیز جایگاه گفتمان در ساختار قدرت بررسی می‌شود (آقاگل‌زاده و غیاثیان، ۱۳۸۶: ۴۴). فرکلاف ضمن اینکه معتقد است زبان به‌طور فزاینده‌ای گرفتار سلطه و ستم شده است،

زبان را به مثابه عمل اجتماعی تحلیل می‌کند. به این معنی که اولاً، زبان بخشی از جامعه است و به نحوی خارج از آن نیست؛ دوماً، زبان یک فرایند اجتماعی است؛ و ثالثاً، زبان یک فرایند مشروط اجتماعی است که توسط سایر بخش‌های غیرزبانی جامعه مشروط و مقید شده است. رابطه متقارن زبان و جامعه به عنوان وجوه مساوی یک کل نیست. جامعه، کل است و زبان یکی از رشته‌های اجتماعی است. درحالی که همه پدیده‌های زبانی، اجتماعی هستند، همه پدیده‌های اجتماعی، زبانی نیستند. اگرچه حتی آن‌هایی که فقط زبانی نیستند (مثلاً تولید اقتصادی) معمولاً یک عنصر زبانی اساسی و اغلب دست کم گرفته شده دارند (Farclough, 1998: 24). از نظر فرکلاف زبان معمولاً در عین حال که سازنده هویت‌های اجتماعی، روابط اجتماعی و نظام‌های دانش و باورهاست، توسط آن‌ها نیز ساخته می‌شود. فرکلاف، گفتمان را نیز گونه مهمی از پرکتیس اجتماعی می‌داند که دانش، هویت‌ها و روابط اجتماعی از جمله مناسبات قدرت را بازتولید کرده و تغییر می‌دهد و هم‌زمان سایر پرکتیس‌ها و ساختارهای اجتماعی به آن شکل می‌بخشند (یورگسن و فیلیپس، ۱۳۹۷: ۱۱۶). هرچند گفتمان توسط ساختارهای اجتماعی تعیین می‌شود، اما بر ساختارهای اجتماعی نیز تأثیر می‌گذارد و به دستیابی به تداوم اجتماعی یا تغییر اجتماعی کمک می‌کند. به این دلیل است که رابطه بین گفتمان و ساختارهای اجتماعی دیالکتیکی است و کنترل بر دستورات گفتمان توسط صاحبان قدرت نهادی و اجتماعی یکی از عوامل استمرار اصلی است (Farclough, 1998: 37).

متن در این دیدگاه، نیز یک محصول است نه یک فرایند. متن، محصول فرایند تولید متن است، اما واژه گفتمان به کل فرایند تعامل اجتماعی ارجاع داده می‌شود که متن تنها بخشی از آن است. ویژگی‌های صوری یک متن را می‌توان از منظر تحلیل

گفتمان از یک سو ردپایی از فرایند تولیدی و از سوی دیگر نشانه‌هایی در فرایند تفسیر درنظر گرفت (ibid: 25). بنابراین چنین تحلیلی باید بر موارد زیر متمرکز باشد: ۱. ویژگی‌های زبان متن (متن)؛ ۲. فرایندهای مرتبط به تولید و مصرف متن (پرکتیس‌های گفتمانی)؛ و ۳. پرکتیس اجتماعی گسترده‌تری که آن رخداد ارتباطی به آن تعلق دارد (پرکتیس اجتماعی) (یورگسن و فیلیپس، ۱۳۹۷: ۱۲۰).

فرکلاف ضمن باور به اینکه تفاوت‌های ایدئولوژیکی متون در بازنمودهای جهان در واژگان رمزگذاری شده‌اند، از تمایز بین سه نوع ارزشی که ویژگی‌های صوری یک متن ممکن است داشته باشند، سخن می‌گوید. تمایز بین ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی. ارزش تجربی: ردپا و نشانه‌ای از شیوه‌ای است که در آن تجربهٔ تولیدکننده متن از جهان طبیعی یا اجتماعی نمایش داده می‌شود. درواقع ارزش تجربی مربوط به مطالب، دانش و اعتقادات است. ارزش رابطه‌ای: ردپا و نشانه‌ای از روابط اجتماعی است که از طریق متن در گفتمان وضع می‌شود. ارزش بیانی: ردپا و نشانه‌ای برای ارزیابی تولیدکننده (به معنای گسترده) از واقعیتی است که به آن مربوط می‌شود. ارزش بیانی مربوط به سوژه‌ها و هویت‌های اجتماعی است (Farclough, 1998: 112). البته فرکلاف تأکید می‌کند که آنچه در یک متن دیده می‌شود و ارزش توصیف دارد، همگی به نحوهٔ تفسیر یک متن بستگی دارد.

درواقع این مدل نظری و عملی در تحلیل گفتمان دارای سه سطح تحلیلی مرتبط است: الف) توصیف: مرحله‌ای است که به ویژگی‌های صوری متن پرداخته می‌شود؛ ب) تفسیر: مرحله‌ای است که با استفاده از ویژگی‌های صوری، رابطهٔ متن را با زمینه آشکار می‌سازد. اینکه متن را محصول فرایند تولید و منبع فرایند تفسیر بدانیم؛ ج) تبیین: در این مرحله رابطهٔ گفتمان با مناسبات قدرت تعیین می‌شود. به عبارت دیگر،

در این بخش به این موضوع پرداخته می‌شود که چه نوع از روابط قدرت سطوح گوناگون نهادی، اجتماعی و موقعیتی در شکل دادن به گفتمان‌های موجود در متن مؤثر است؟ کدام بستر اجتماعی - سیاسی و فرهنگی به شکل‌گیری چنین متنی انجامیده است. اما باید توجه داشت که ماهیت «تحلیل» به صورت یکسان از مرحله‌ای به مرحله دیگر تغییر می‌کند (ibid: 26).

مطالعه حاضر با روش تحلیل گفتمان انتقادی، سه رمان محمد حجازی را به‌عنوان ژانری «سه‌گانه»^۹ در این سه سطح مورد بررسی قرار داده است. «تریلوژی» سه ویژگی مهم را داراست: الف) سه‌بخشی بودن؛ ب) مستقل بودن هر بخش؛ و ج) اینکه هر سه بخش مضمونی واحد و ارتباطی نزدیک به هم دارند. لغت‌نامه مریام وبستر نیز ضمن تأکید بر داشتن موضوع مشترک، اضافه می‌کند که، آثار تشکیل‌دهنده سه‌گانه ممکن است داستانی طولانی را روایت کند، شخصیت‌های مشترک یا مربوطی داشته باشد و ارتباطی ظریف و محسوس با هم داشته باشند (حاتمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۴). بر این اساس و با احتیاط سه اثر «هما»، «زیبا» و «پریچهر» را که در عین مستقل بودن، هم در عنوان و هم در پرداختن به مسائل، موقعیت‌ها و جایگاه‌های زنان، تا حدی انسجام و پیوستگی‌های ظاهری و باطنی دارند مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

در مرحله توصیف ابتدا تم‌ها، عناصر و مفاهیم اصلی مرتبط با موضوع مورد مطالعه در متن، شناسایی و سوزدها، شخصیت‌ها، خصیصه‌ها و موقعیت‌های نقشی و شخصیت‌های زن و مکان‌های حضورشان بازسازی می‌شوند. در این مرحله، تحلیل داده‌ها که به شیوه تماتیک انجام گرفته، حاصل فرایند رفت و برگشتی مداوم میان سطح انتزاعی و انضمامی و یا قیاس و استقرا بوده و در کل فرایند تحقیق، رابطه دیالکتیک بین مفاهیم نظری مرور شده و داده‌های جمع‌آوری شده برقرار بوده است. در

مرحلهٔ تفسیر به بافت موقعیتی و بینامتنیِ سوژه‌های زن و انواع گفتمان‌های مورد استفاده می‌پردازیم و مضامین منتج‌شده را تحلیل می‌کنیم. در مرحلهٔ تبیین به شالودهٔ اجتماعی، کنش‌های گفتمانی و رابطهٔ میان متن و ساختارهای اجتماعی می‌پردازیم. تطبیق و بهره‌گیری از پیشینهٔ تحقیق نیز، شیوهٔ اعتباریابی پژوهش حاضر بوده است. به این معنی که نتایج حاصل از بررسی مطالعات پیشینی که رمان‌های منتخب را مورد بررسی و تحلیل قرار داده بوده‌اند، با تم‌ها و مضمون‌های مستخرج، مورد مقایسه قرار گرفته‌اند. به‌علاوه مشورت با صاحب‌نظران متخصص پژوهش کیفی در تصحیح و تأیید مضمون‌های مستخرج همواره موردنظر محققان بوده است. واحد تحلیل نیز، جمله است.

۴. بحث و بررسی

۴-۱. توصیف

اولین خوانش متون داستان‌های حجازی، نشان از طیف متنوع زنان در دسته‌بندی‌ها و تقابل‌های عمدتاً دوتایی دارد. دسته‌بندی‌هایی مانند زنان تحصیل‌کرده و تحصیل‌نکرده، تهرانی و شهرستانی، زن نجیب و زن فاحشه، شیک‌پوش و ساده‌پوش، بیرونی و اندرونی، قوی و تحت ستم، فعال و منفعل، قدیمی و جدید بودن یا به‌عبارتی زنان مدرن و سنتی در متن دیده می‌شود. درواقع این صفات و این دسته‌بندی‌ها، محل منازعات ایدئولوژیک هستند و یک تخصم گفتمانی مداوم را در درون خود می‌پرورند. بررسی صفات منتسب‌به، نشان می‌دهد که کلماتی که دارای بار ارزشی منفی درمورد زنان باشد در متون کم‌تر دیده می‌شود. به‌عبارتی متن، جملات و واژه‌ها صراحتاً، ارزش‌های تجربی منفی یا ضدارزش‌ها را بر علیه زنان نمی‌نمایانند.

مجموعه‌ای از صفات در طیفی از مشخصه‌های مثبت مانند زیبارویی، رازداری، با محبتی و قدرشناسی، متانت و نجابت، کتابخوانی و هوشیاری، وظیفه‌شناسی و بامسئولیتی، از یک طرف و صفاتی مانند داشتن جهالت، مکر و حيله، حسادت و تن‌فروشی در سوی دیگر به زنان در موقعیت و جایگاه‌های مختلف منتسب شده است. ضمن آنکه مرزبندی کاملاً مجزایی میان بیشتر صفات منتسب به و موقعیت زنان داستان نیست، اما زنان مدرن، باسوادتر، باهوش‌تر، زیباتر، فعال‌تر، بیرونی و شیک‌پوش‌ترند و زنان سنتی، اندورنی، ساده‌پوش و تحت‌ستم‌ترند. بررسی مکان حضور زنان داستان، نشان می‌دهد که زنان داستان‌های حجازی با پدیده‌ای جدید به نام «گذر کردن» روبه‌رو هستند. به این معنی که از خانه بیرون آمده و گرچه هنوز نتوانسته‌اند وارد ادارات و سازمان‌های رسمی بشوند، اما موج جدیدی از روابط و آزادی نسبی در تعاملات را تجربه می‌کنند. گرچه جنس این تعاملات متناسب با شرایط زمانه، ابزاری، با آشنایان و در مکان‌های عمومی (ادارات، خیابان و در مراسم مذهبی) بوده است.

صفات منتسب به زنان، ارتباط مستقیم با کارویژه‌های آنان دارد. همای تحصیل‌کرده، «کتاب‌خوان»، «کنج‌کاو در فهمیدن»، «متین»، «قدرشناس»، «رازدار»، «مهربان» و فرشته‌صفت و به نوعی «خط‌شکن» در زمانه خودش است. زیبا، زنی شهری و فاحشه که به صفات تر و تمیز، لباس پوشیدنی متفاوت، بی‌حیا، شراب‌خوار، همیشه بزک‌کرده، فطانه و زرنک، حلال مشکلات، دلسوز و مهربان، مرغی وحشی و ماهی لیز، منتسب شده است. پریچهر نیز در همین جایگاه، صاحب صفاتی چون زیبایی و شهوت‌پرستی، داشتن جرئت خودستایی، عاشق زینت و لوازم خانه و فریبکار معرفی شده است. برای زن روستایی، نیز بعد از قدبلندی و سفیدرویی، کار زیاد و رنج جسمانی فراوان گزارش شده است. اما نقش‌های منتسب به زنان در داستان‌های

حجازی، تنوعی نمی‌پذیرد. در هیچ کدام از این سه داستان، زنی شاغل در پست اداری، فعالیت سیاسی - اجتماعی، روزنامه‌نگاری، شرکت در انجمن‌های خیریه و امثالهم و مشاغل آزادی مانند فروشنده‌گی، خیاطی و..... دیده نمی‌شود. انتساب تنها نقش «خانه‌داری» همهٔ طبقات زنان را درنور دیده است، به قسمی که حتی «مهرالسلطنه» که پولدار و نجیب است یا «گیتی» دختر متانت‌السلطنه که از طبقات بالا هستند یا هما که صاحب تحصیلات است، نیز در شغلی اداری یا فعالیت اجتماعی دیده نمی‌شوند. اما قرار نگرفتن زنان در نقش‌ها و کارویژه‌های متنوع به این معنی نیست که می‌توان زنان داستان آشکارا در موقعیتی فرودست نسبت به مردان قرار دارند و مردان را هنجارمدار و در مرکز و زنان را طردشده و حاشیه‌ای، معرفی کرد، بلکه با قرار دادن سوره‌های زن در بافت مکانی - زمانی خود می‌توان خرده‌الگوهای را استخراج کرد که براساس آن‌ها زنان را در تقابل‌های دوتایی سنتی / مدرن، فعال / منفعل، تربیت‌شده / تربیت‌نشده، ضعیف و تحت ستم / قوی، قرار داد.

۲-۴. تفسیر متن

در این مرحله، تفسیر مبتنی بر ویژگی‌های توصیفی مستخرج از مرحلهٔ پیشین و مفاهیم و مضامین برجستهٔ متون ذیل مقوله‌های محوری ارائه می‌شود.

۳-۴. مضامین اصلی پوشش‌دهندهٔ بازنمایی زنان در متون منتخب

الف) مردسالاری پنهان

مشروطیت را به راستی باید آغاز سروری پیوندهای اجتماعی چیزواره و آغاز تباهی پیوندهای اجتماعی پدرسالارانه دانست (مصباحی‌پور ایرانیان، ۱۳۵۸: ۷۷). منطق مردسالاری مبتنی بر حذف یا اخفای زن (ستاری، ۱۳۷۳: ۱۱) همان مردسالاری

آشکاری است که با ورود مدرنیته در ایران رنگ باخته است. این نوع از مردسالاری در متن داستان‌های حجازی آشکارا دیده نمی‌شود، بلکه ما شاهد نوعی مردسالاری پنهان هستیم که آن را مردسالاری مدرن می‌خوانند. آنجا که مردسالاری، دیگر شلاق به دست نمی‌گیرد که به زن حمله کند، بلکه به زنانگی حمله کرده است. جایی که مردها براساس تفکر خودشان، ناخودآگاه یک فرهنگ و فعالیت‌هایی ساخته‌اند و مانند آن فکر می‌کنند و به این شکل در فرهنگ تلقین می‌شود که این‌ها درست و تنها طریق ممکن هستند (خزان و وثوقی، ۱۳۹۵: ۶۳). نمونه آشکار این شکل از مردسالاری پنهان، در داستان هما، همان است که، هما دختری قوی و مستقل است، اما مُدام تربیت‌شده حسنعلی‌خان گزارش و همه صفات برجسته او به خوبی حسنعلی‌خان مرتبط می‌شود.

هما گفت: تقصیر شماست که مرا این‌گونه تربیت کرده‌اید، همیشه به من می‌گفتید نفهمیده نگذرم ... (هما: ۵). هما به حسنعلی‌خان: ممنون توام که مرا به بزرگ‌ترین اسرار زندگی آشنا کردی (همان: ۸۱). حالا می‌فهم چقدر احساسات تو نازک است. زیر دست این مرد شریف تربیت شده‌ای (همان: ۸۳). حسنعلی‌خان: هما را من بزرگ کرده‌ام. تربیت او نتیجه اهتمام من است (همان: ۸۷). کدام خدا پیامرز دختر به این قشنگی را مثل پهلوان یزدی بار آورده است (همان: ۱۴۷).

در داستان‌های حجازی ضمن اینکه بارها به ارزش آموزش برای زنان و برتری زنان تحصیل کرده بر بی‌سواد اشاره و تأکید شده است، اما در متن کم‌تر دیده می‌شود که دو زن بر سر مسئله‌ای با یکدیگر گفت‌وگوی علمی یا سیاسی کنند. نبود حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی و ازدواج هما با مردی متأهل، هم‌سن پدرش، که او را بزرگ کرده است، روایت ظلم آشکار و نهانی که «شیخ حسین» داستان زیبا بر «زینب، مریم،

گیتی و» روا می‌دارد، همان روایت تسلط گفتمان مردسالاریِ دیرینه‌ای است که نویسنده در لابه‌لای سطور داستان آن را باز می‌نمایاند. شاید هم به زعم هشام شرابی، ما شاهد یک مردسالاریِ جدید هستیم. جایی که مدرنیته، تحریف شده و تنها به نحوی صوری، همان گفتمان‌های اقتدارگرا، مردسالاری و ساختارهای پدرسالار سنتی را بازتولید کرده است. آنجا که علی‌رغم افزایش سطح آگاهی و نگرش زنان و آزادی‌های نسبی، نظام مردسالار، ضمن تحریف نوسازی و مدرنیته، ساختارهای پدرسالار سنتی را بازتولید و در عمل زنان را به‌عنوان یک گروه اقلیت و به‌مثابهٔ یک طبقهٔ فرودست و وابسته تلقی می‌کند (خزان و ثوقی، ۱۳۹۵ به نقل از هشام شرابی، ۱۹۸۷). تا جایی که به نظر می‌رسد به زعم اولریش‌بک یک جامعهٔ «مدرنِ کلاسیک» یا فرایند «مدرنیزاسیون کلاسیک» را شاهدیم. جایی که «خود» دیگر یک خودِ روشن و بی‌ابهام نیست، بلکه به گفتمان‌های متناقض خود تکه‌تکه شده است (لاساتوری، ۲۰۰۴ به نقل از احمدی و دهقانی، ۱۳۹۴) و جایی که جهان کنونی عناصری از هر دو جامعهٔ (سنتی و مدرن) را دربرمی‌گیرد (ریتزر، ۱۳۹۰: ۷۳۲).

ب) اُبژه‌گی - سوژگیِ موقعیت‌مند

دکارت با جملهٔ «من می‌اندیشم، پس هستم» سوژه را مرکز هستی و اُبژه را موضوع شناخت قرار داد و آن‌ها را از هم جدا کرد (دکارت، ۱۳۹۱ به نقل از باقری و شفق، ۱۴۰۰). هویت زنانِ داستان‌های حجازی، به‌دلیل قرار گرفتن زنان در جایگاه‌های متنوع، در طیفی از «سوژگی» تا «اُبژه‌گی» و «ذات‌گرایی» تا «نام‌گرایی» تنوع می‌پذیرد. تفاوت قابل توجهی میان زنان تحصیل‌کرده و مدرن با زنان سنتی‌تر و زنان کم‌سواد وجود دارد. هما، زنی کتاب‌خوان و تحصیل‌کرده است که متانت، جاهت، استقلال و قدرت داشتن

در رابطه از مشخصات بارز اوست. ضمن اینکه به دلیل وجود رد پای گفتمانِ مردسالاری در کلیت داستان، هما، بارها دست حسنعلی خان را می بوسد، اما هرگز کاملاً مطیع و فرمانبردار نیست؛ هویتی قائم به جنس مرد ندارد و در تقابل با مردان، یا در موضع برابر یا برتر قدرت قرار می گیرد. او بر این باور است که «خاطری که از تعلیم و تفکر ظریف نشده باشد، تصور فداکاری و گذشتن از نفع خود برای خاطر دیگران در آن راه نمی یابد» (هما: ۴۹). از گیتی دختر فرنگی تحصیل کرده نیز کنش های منحصر به فردی سر می زند: «گیتی تحصیل کرده فداکار، رفت که آبروی خانواده را حفظ کند» (زیبا: ۴۶۷) و مرگ را بر زندگی با بدن نامی ترجیح داد. اما زنان با تحصیلات کم تر مانند رقیه خانم، پریچهر، زیبا و.... یا بی سواد مانند مهلقا، فاطمه سلطان و... در رابطه با مردان در موضع پایین تر و گاهی تحت ستم دیده می شوند. به علاوه اگر متون، از یک طرف با رویکردی سرشت باور، صفاتی مانند حسادت، آفرینش زن برای مهر، صاحبان تأثرات قلبی و.... را به زنان منتسب می کنند؛ از طرف دیگر با اذعان به هم طرازی قوه دماغی زن و مرد و «تربیت پذیر بودن» زن ایرانی (هما، ۱۱۲) وارد قلمرو تأثیرات اجتماعی شدن، شده است.

نکته مهم دیگر کشاکش های گفتمانی است که متن داستان ها در شکل دهی هویت زنانه، آنان را می نمایاند. باور اینکه «زن جاهلی که تمام عمر را در اندرون زندگی کرده، کجا می تواند آدم شناس باشد» (زیبا: ۴۳۰) نشان از جوانه زدن خرده گفتمان های روشنفکری در مقابل گفتمان مردسالاری مسلط در تجربه زیسته زنان داستان است. اگر طلعت خانم، مادر خانه دار هما که کتاب خوان و چندان مدرن نیست از شیخ حسین، کتک می خورد، در موقعیتی دیگر، هما، که سخنگو و سنبل یک نسل جدید است، همان سلیلی را به گوش شیخ حسین می نوازد. اگر رقیه خانم علیل معتاد، زینب یتیم،

مریم مظلوم، نادیده گرفته شده و مه‌لقای بی‌سواد، مورد ستم واقع شده است، همایِ باسواد، منوچهر را دنبال خود می‌کشاند و او را پای میز مذاکره می‌نشانند. اینان همان نماد ترک خوردنِ گفتمانِ مردسالاری و جوانه زدنِ گفتمان‌های روشنفکری‌اند. گرچه مردسالاری بر زندگی زنانِ داستان، مسلط است، اما همین نادیده گرفتن تفاوت‌ها و تقابل‌هاست که به تقلیل‌گرایی و تعمیم دادن یک صفتِ آشکار به کل جامعهٔ زنان منجر شده است. در صورتی که در نتیجهٔ شواهد موجود در متون، نمی‌توانیم به این نتیجه برسیم که همهٔ زنان، سوژه‌هایی مسلط و توانمند و مستقل یا برعکس، آبرزه‌هایی تحت‌ستم، دست‌ورپذیر و خنثی هستند.

ج) همه‌تن‌وارگی

فوکو، فیلسوف پساخترگرای فرانسوی، بدنِ سوژه را در همه‌نفوذ مدرنیته می‌داند و بر آن است که مدرنیته و دولت مدرن، بستر اصلی شکل‌گیری سوژه و بدنش است و بدن‌ها در همه‌مولد بودن و مقید بودن گرفتار شده‌اند (توانا و علی‌پور، ۱۳۹۴: ۱۳). سازه‌گرایان اجتماعی^{۱۰} نیز بدن انسان را عنصری مادی می‌دانند که تحت نفوذ رویه‌ها، زمینه‌ها و گفتمان‌های اجتماعی شکل می‌گیرد (جواهری، ۱۳۸۷: ۴۵). مدرنیته و گفتمان‌های زاینده از آن، نیز که رهاوردش، تغییر ارزش‌های جامعهٔ پدرسالار و دوری‌گزینی از جزم‌اندیشه‌های عرفی - مذهبی بود، تن‌وارگیِ زنانه را بیش‌ازپیش برجسته کرد. یکی از شاخص‌های مهم متن، همان است که توصیف ویژگی‌های جسمانی و تعریف رنگ پوست و قد و شکل و اندام زنانه در اولویت قرار گرفته است. هر بار که زنی جدید به داستان وارد شده، ابتدا وضعیت جسمانی او گزارش شده است. زیبا، زنی است با چشم‌های شهبلا و قد و قامت رعنا، که عطری جان‌فزا و

وحشت‌زای دارد (زیبا: ۳۷۵). هما گرچه منتسب به صفات بسیار برجسته‌ای مانند وجاهت، قدرت، استقلال و... است، اما زیباییِ هما، صفتی است که بارها به آن مستقیماً اشاره شده است. نکته مهم‌تر قابل مشاهده، فزونی قدرت زنان زیبارو در برابر مردان و نسبت به دیگر زنان است (سرمایه فیزیکی بوردیو)؛ به گونه‌ای که پریچهر هر وقت متوجه تأثیر زیبایی خود بود، حال غرور و بی‌شرمی به خود می‌گرفت. گردنش را دراز می‌کرد و سینه‌اش را جلو می‌داد. از چشم‌ها به هر طرف تیرهای تحقیر پرتاب می‌کرد و وجاهتش بی‌حیا و مخوف می‌شد (پریچهر: ۹۶). اما مریم، رها می‌شود چون «جز ترشیدگی عرق، بوی دیگری ندارد» (زیبا: ۳۰۴) و بوسه عایشه پر از چین و جوش به «لمس قورباغه» می‌ماند (پریچهر: ۷۳). چنین نگرشی نسبت به زیبایی جسمانی و بدن زنان به زعم فوکو تابع گفتمان‌های خاصی است. فوکو معتقد است که ویژگی‌های ظاهری و فیزیکی بدن، موقعیت و قدرت چانه‌زنی متفاوتی به افراد می‌بخشد (آقایی و خلیلی، ۱۳۹۶: ۶۷) و این قدرت ناشی از ویژگی‌های جسمانی در داستان‌های حجازی کاملاً آشکار است.

د) زنان در جدال سنت و مدرنیته

گفتمان‌های سنت و مدرنیته ازجمله گفتمان‌هایی هستند که همواره در جدال‌اند و نمی‌توان مرز شفاف‌ی میان سنت و مدرنیته کشید. گیدنز هم نمی‌گوید که دیگر سنتی وجود ندارد و مردم به باورهای اجدادشان، اعتقاد ندارند. بر عکس او جهان مدرن را جهان مابعد سنت^{۱۱} می‌داند. تا حدی که سنت‌های بی‌شمار، اعتقادات و رسوم با یکدیگر درآمیخته‌اند. جهان مدرن مرگ سنت‌ها را به بار نمی‌آورد، بلکه سنت‌ها را به‌مثابه بسترهای بدیل تصمیم‌گیری جایگزین معرفت، ارزش و اخلاق می‌کند. در

داستان‌های حجازی تقابل سنت و مدرنیته هم در کنش‌های هر یک از زنان به تنهایی و هم در ارتباط با دیگر سوژه‌ها، مداوم دیده می‌شود. اولین بازنمود این تقابل در نام‌های منتخب برای زنان نمایان است. شاید به همین دلیل عدم شفافیت مرز سنت و مدرنیته باشد که در نام‌های منتخب برای زنان داستان‌ها ما بیشتر شاهد سه‌گانگی هستیم. به این معنی که نام‌های ماه‌رخسار و مهرالسلطنه، هویت زنان را با انتساب به ماه، سنت‌گونه و نام‌های گیتی و هما که مفاهیمی مدرن‌اند؛ به صورت مستقل و فی‌نفسه، بازنمایی می‌کنند و نام‌های صدیقه و مادر حسین با رنگ و لعاب دینی، کارویژه‌های مذهبی را انجام می‌دهند. مادر حسین همیشه گوشهٔ چارقش زیره می‌بست (زیبا: ۳۰۴) و هر چه از قصه‌های دیو و پری و ککاجهنمی می‌دانست در تربیت حسین دریغ نمی‌کرد. طلعت خانم نیز در پی حل مشکلات از طریق طلسم و جادو است. صدیقه، دواي سفیدبختی را در شب عروسی به سید می‌خوراند (همان: ۴۸۰). در سویی دیگر، گیتی، فرنگ‌رفته و تحصیل‌کرده است. هما تمام نشانه‌های یک زن مدرنِ توسعه‌یافته را دارد. او کتاب‌خوان و دارای اعتماد به نفس منطقی است؛ به راحتی با کنسول روس صحبت و او را متقاعد می‌کند. وظایف و حقوق خود را می‌شناسد. و روحیهٔ هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با جامعه را دارد. هما معتقد است که مادرش زنی نادان است که در نتیجهٔ تعلیم و تربیت نیافتن، فکرش به بلندی همت او نمی‌رسد (هما: ۴۹). همین شواهد است که مانع از این می‌شود که بتوان در یک حکم کلی، زنان داستان را فقط سنتی یا قطعاً مدرن گزارش کرد.

ه) زنان: دوراهی مدرنیته و دین

گرچه به زعم گیدنز نمی‌توان و نباید مدرنیته را فقط به یک محرک واحد تقلیل داد، اما بارقه‌های چندی از پیدایش شیوه‌های نوین زندگی زنان را در متن داستان‌های حجازی می‌بینیم که از شیوه‌ها و صورت‌های زاینده نهادهای سنتی و دینی، متفاوت و گاه در تقابل‌اند. تقابل هما و مه‌لکا در داستان هما که مردی یکی (مه‌لکا) را رها کرده و به دیگری (هما) دل بسته است؛ یکی از مهم‌ترین چالش‌های میان دین و مدرنیته یعنی سکولاریزاسیون، ناسازگاری کلی بین مدرنیته و دین است، که در اهمیت نزولی دین برای جامعه و افراد آشکار می‌شود (Muller, 2011: 34). ضمن آنکه این دو زن هر دو نجیب و زیبارو وصف شده‌اند؛ اما مه‌لکا، لباس‌های هما را ندارد (هما: ۱۰۲)، بی‌سواد است و تمام لذتش این است که برود پشت بام و به روضه‌خوانی همسایه گوش بدهد و بدون آنکه بفهمد گریه و شیون کند (همان: ۱۱۰) و این ویژگی مه‌لکا، منوچهر را به این نتیجه می‌رساند که «آیا می‌توانم با همچه زنی زندگی کنم. صد مثل او، ارزش یک موی تو (هما) را ندارد» (زیبا: ۱۱۰). در داستان پریچهر نیز علی، شکایت دارد که «هیچ وقت نتوانستم با پریچهر یک صفحه کتاب بخوانم» (پریچهر: ۲۰). وصف پوشش زنان، از دیگر خاستگاه‌های این تقابل است.

همین که به گاریخانه رسیدیم. از بین یک دسته چادر سیاه که مثل مرغ‌های پابسته بهم چسبیده بودند و ناجور و مختلف جیغ می‌زدند، یکی به سمت من آمد (زیبا: ۳۵). به به! چهارقد آقانو و پیراهن چیت می‌پوشم و یک تنبان دراز پا می‌کنم. دست‌هایم را حنا می‌بندم و آفتاب‌رو می‌نشینم و تسبیح می‌گردانم تا آقا با ریش دراز و عمامه از مسجد بیایند (همان: ۱۵۴). وقتی وارد مسجد شدم، ده بیست نفر زن مثل کیسه‌های سرتنگ شده در قسمت زنانه نشسته بودند (همان: ۳۸۳).

روایت داستان‌های حجازی مبنی بر جایگاه والای زنان باسواد و تحت‌ستم‌بودگی زنان بی‌سواد حاضر در مجالس مذهبی، بیانگر قرار گرفتن زنان در یک دوراهی جدید میان مدرنیته و دین است. جایی که جایگاه نهاد آموزش و سوادآموزی برای زنان تغییر کرده و مردان از مصاحبت با زنان باسواد لذت می‌برند و در نتیجه مجالست با آنان پی می‌برند که داشتن سواد برای یک زن بر شرکت در مناسک دینی می‌ارزد.

و) گذر از کور جنسی

فمینیست‌ها، نادیده گرفتن تفاوت موقعیت زنان در ساختارهای اجتماعی و تجربیات متفاوت آنان در مقایسه با مردان را به کورجنسی تعبیر می‌کنند (اعزازی، ۱۳۸۳: ۱۷). گذر از کورجنسی در متون از دو راه اتفاق افتاده است: اول، اهمیت دادن به روحیات زنان و تمنای زن برای رسیدن به آرامش، آن هم زنی که به مال نمی‌توان خرید و به زور نمی‌توان به‌دست آورد (هما: ۱۱). درواقع نوعی عشق‌ورزی به زن و زن‌خواهی آشکارا در متون دیده می‌شود. دومین اطلاعات مهم در این خصوص، اشاره به برخی حقوق زنان است. نکوهش ازدواج مجدد و اختیار کردن زن دوم برای مردان، نمونه‌ای از این دست است. گفتمان حاکم بر متن داستان‌ها، اذعان می‌کند که نباید با وجود زن اول، ولو این زن، معتاد باشد، زن دومی اختیار کرد. مهم‌تر آنکه زن اول، حق دارد که به وفای همسرش که زن دومی اختیار کرده است، مطمئن نباشد و فکری برای آینده خود کند. صحبت کردن از این دست از حقوق زنانه، نقطه روشنی را برای آینده زنان و نفی جنس‌پرستی مردانه نوید می‌دهد.

۳-۴. تبیین (تفسیر بینامتنیت)

روح حاکم بر متون حجازی، به نوعی پای‌بندی به الگوهای گفتمانی هم‌این و هم‌آن‌گرا، فازی‌گونه و میانه‌رو - مابین سنت و مدرنیته، مابین دین و تجدد، مابین سوژگی و اُبژگی، و.... - را باز می‌نمایاند. به عبارتی ما در لابه‌لای متون، با پدیده‌ای به نام «گذر کردن زنان» روبه‌رو می‌شویم، اما زنانی که هنوز به مقاصد و اهدافشان نرسیده‌اند. برای فهم این مهم، نگاهی گذرا به زمینه تاریخی ایران آن روز می‌اندازیم که نشان می‌دهد زنان در دوره پهلوی اول ورود به قلمروهای آموزشی و نیروی کار را آغاز کردند و روز به روز بر تعدادشان افزوده شد. در سال ۱۳۱۹ حدود ۴۵۰ دختر از دبیرستان فارغ‌التحصیل شدند و مشاغل خوبی به‌دست آوردند. در آن سوی ساختار اجتماعی یعنی طبقه کارگر ۸۰ هزار زن در صنایع و تعداد نامعلومی در ادارات و مغازه‌ها کار می‌کردند (جان‌فوران، ۱۳۹۲: ۲۷۵)؛ اما علی‌رغم گشایش‌های اولیه، مزدشان ناچیز و از مزد مردها کم‌تر بود. به رغم آنکه رضاشاه خود را آزادکننده زنان می‌دانست؛ در قانون مدنی اکثر قوانین شریعت اسلامی مورد تأیید قرار گرفت. در حقوق خانواده زنان مورد تبعیض قرار گرفتند و حتی قانون پُرآوازه کشف حجاب در سال ۱۳۱۵ مورد انتقاد قرار گرفت و گفته شد تا این قانون باعث شده تا زنان سنتی و سال‌خورده خود را در خانه‌ها زندانی کنند. اما نسل جوان مستقلاً گام‌های بلندی برای شرکت در زندگی عمومی برمی‌داشت بی آنکه قانونی در این زمینه‌ها تدوین شده باشد. زنان از حق رأی برخوردار نشدند و جنبش‌های زنان در مقایسه با سال‌های ۱۲۸۴ تا ۱۳۰۴ از خودجوشی و فعالیت و سرزندگی چندانی برخوردار نبود. پس می‌توان گفت از لحاظ مشارکت در زندگی اجتماعی پیشرفت‌های زیادی حاصل شد،

اما این پیشرفت‌ها در محدوده‌های خاص و در مقایسه با مردان و شرایط طبقاتی بسته به شانس و تصادف بود (همان).

حجازی به زعم فرکلاف، ضمن شناساندن مفروضات عقل سلیم یا همان ایدئولوژی‌های حاکمی که مردم ایران آن روز براساس آن‌ها با زنان تعامل داشتند و به شکل‌پذیری هویت زنانه منجر شده بود و از وجودشان آگاه نبودند، آن‌ها را به نقد و چالش می‌کشد. او در داستان‌هایش، نقطهٔ پیدایی مسئلهٔ زنانگی، توجه به هویت زنانگی، مناقشه‌ها و ابعاد جدید آن در ایران پهلوی اول را به خوبی نشان می‌دهد. درواقع ما شاهد نوعی آویختگی گفتمانی هستیم. اگر روح مردسالاری، همچنان گاه آشکارا و گاه ضمنی دیده می‌شود، اما در متون رمان‌ها دیگر نقش «همسری» و «مادری» تنها و مهم‌ترین نقش‌های منتسب به زنان نیستند. درواقع داستان‌ها تنها بر مدار محوریت «مادربودگی» نمی‌چرخند. اگر هما، گیتی، پریچهر، زیبا و... شاغل نیستند، صرفاً به‌عنوان مادر یا همسر هم تعریف نشده‌اند و موقعیت‌های منتسب به آن‌ها فقط خانه و خانه‌داری نیست؛ زنان طبقات مختلف شهری از تاج‌الملوک‌ها تا کنیزها و زنان روستایی، هر کدام به انحاء مختلف از حصار خانهٔ خود گذر کرده و روابطی را از بزرگی تا سوزگی تجربه کرده‌اند. مهم‌تر آنکه زنان داستان‌های حجازی، اگر حق رأی ندارند، اما حق انتخاب دارند و شخصیت‌شان تمام و کمال قائم به وجود مرد زندگی‌شان نیست و بارها اقدام به عمل کرده‌اند. درواقع زنان هم فاعل شناسا هستند و هم موضوع شناسایی که دست به قلم می‌برند و اگر نه کتاب و مقاله و خبر، حداقل در صورت نیازشان، نامه‌نگاری می‌کنند.

اما با وجود ارائهٔ تعریف جدید از هویت زنانه و گذر از نوعی یک‌دستی و کلی‌گویی در مورد زنان، حجازی از بیان مصداق‌های عینی جامعهٔ آن روز صرف‌نظر

کرده است. *عالم نسوان*، *نامه بانوان*، *جمعیت نسوان وطن‌خواه*، *پیک سعادت زنان*، *دختران ایران*، *راهنمای زندگی*، *زبان زنان*، *رستاخیز ایران*، *عالم زنان*، *قیام زن*، *حقوق زنان و جهان زنان* (احمدآبادی و موسوی، ۱۳۹۴: ۱۳۴) از نشریات زنانه دوره پهلوی اول هستند که هیچ نامی از آن‌ها در متون نیست. در سال ۱۳۰۷ نیز جمعیت انائیه شیر و خورشید سرخ ایران با حضور جمعی از زنان در اتاق موزه گلستان تشکیل می‌شود (ملک‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۴۳). *روزنامه اطلاعات* در دوره رضاشاه بر تغییر نگرش جامعه به ورزش زنان و اهمیت ورزش برای آنان تأکید می‌کند (رحمتی و خنجری، ۱۳۹۸: ۲۶۸). مؤسسات خیریه در دولت مدرن پهلوی اول عرصه تازه‌ای می‌یابند که فعالیت زنان در مؤسسات و انجمن‌های اجتماعی و فرهنگی را میسر می‌کند (ملک‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۴۶). اما نگاهی فقط به نام زنان نیکوکار این دوره: عزت‌الملوک فرمانفرما، هما فرمانفرما، رقیه فخر جهان، قدسی عنایت، خانم نورافشار (پایه‌گذار بیمارستان مسیح دانشوری) و همدم نفیسی (ملک‌زاده) گویای این واقعیت است که این دست از فعالیت‌ها محدود به زنان طبقات اشراف و بالای جامعه بوده و هنوز زنان طبقات متوسط و پایین نتوانسته‌اند وارد چنین فضاهایی شوند. گفتنی است که به‌خصوص رمان «زیبا»ی حجازی در نیمه پادشاهی و اوج قدرت رضاشاه که دوره سانسور و اختناق است، نوشته شده است.

درمجموع می‌توان گفت، حجازی نظم گفتمانی سنتی مسلط را به چالش کشیده و حضور زنان را در موقعیت‌هایی غیر از حصار خانه و بدون انتساب به صفات کلیشه‌ای «أجاق‌کوری» و «ترشیدگی» که پیش از این در ادبیات این دوره فراوان دیده می‌شود، بازمی‌نمایاند و زنان را بارها در تقابل با مردان به وصف می‌کشد. اما با وجود این، شواهد بیشتر حرکت دو گفتمان سنتی و مدرن در کنار و در عرض یکدیگر، نه در

تقابل و جدال با هم را نشان می‌دهند؛ به این معنی که گفتمان‌ها و خرده‌گفتمان‌های متجدد، در کنار گفتمان‌های سنتی، حرکتی را آغاز و ما شاهد نوعی گفتمان ترکیبی هستیم. اما شاید همان تغییر سخت کلیشه‌های جنسیتی و محدودیت‌های انگاره‌ای و ایماژی، سرعت این حرکت را آرام و مانع از حضور گفتمان‌های رادیکال‌تر شده است.

۵. نتیجه

از آنجایی که بازهٔ زمانی جنبش مشروطه تا پایان پهلوی اول را که به‌عنوان فرایند مدرنیته در ایران یاد می‌کنند، نقطهٔ پیدایی مسئلهٔ زنانگی و هویت زن در ایران به‌شمار می‌رود، پژوهش حاضر تحلیل زن‌بودگی به‌تصویرکشیده‌شده در سه رمان رایج این دوره را پی می‌گیرد. تحلیل داده‌ها، نشان از این دارد که زنان داستان‌های حجازی حول مقولهٔ مرکزی و دالِ برترِ سه‌گانهٔ «دین - سنت - مدرنیته» بازنمایی می‌شوند و جایگاه زنان براساس این دیگربودگی سه‌گانه، مسجّل و روایتی جدید بر ساخت می‌شود. بر این اساس زنان در دسته‌بندی‌های عمدتاً دوتایی و گاه سه‌تایی قرار می‌گیرند و از کلی‌گویی و انتسابِ فقط یک صفت، نقش، کارویژه و روایتِ واحد برای همهٔ زنان صرف‌نظر شده است. زنانی که در نتیجهٔ به‌زعم لوکاچ، «عمل داستانی» توسط حجازی خلق شده‌اند، با توجه به جایگاه‌ها و موقعیت‌های متناسب، طیفی از صفات تقابلی مثبت مانند رازداری و متانت یا منفی مانند فاحشگی و حسادت، تعریف می‌شوند. روایت حجازی از زنان داستان‌ش، روایت عبور از خرده‌گفتمان‌های سنتی‌تر و حرکت زنان برای رسیدن به فردیت و فاعلیت بیشتر است. خصلت‌هایی که حجازی برای زنان داستان‌هایش بر ساخت می‌کند، آنگونه که فرکلاف می‌گوید، فقط به شکل‌گیری و تغییر ساختارهای مردسالار کمک نمی‌کند، بلکه آن‌ها را بازتاب هم می‌دهد. به این معنی که

حجاری با نشان دادن سیطره روح مردسالاری بر دنیای زنان، هم آن را بازتولید می‌کند و هم به چالش می‌کشد و این امر به حرکت دو گفتمان سنتی و تجدد به موازات هم منجر شده است که گاهی نیز به «تخاصم گفتمانی» منجر شده و یک گفتمان روشنفکری میانه‌رو را به نمایش می‌گذارند. نبودن زنان رادیکال، زنانی انتحارکننده و آفریننده در عرصه‌های رقابت در متون داستان‌های حجاری مصداق این ادعاست. درواقع حجاری با برساخت کردن خصلت‌هایی مانند صفات جسمانی زنان، در کانون توجه بودن زنان زیبارو و شیک‌پوش و جایگاه بالاتر زنان کتاب‌خوان تحصیل‌کرده، خواهان بازتولید و بازنگری در هویت زن و زنانگی، هم‌زمان با بازنگری‌های سیاسی - اقتصادی، اجتماعی ایران نوین بوده است. علت نبود زنان در صحنه‌های به‌خصوص اقتصادی در متن داستان‌های حجاری، شاید بیشتر به پرکتیس‌های غیرگفتمانی دولت و قانون برمی‌گردد. در دوره پهلوی اول ضمن وقوع گشایش‌هایی چند برای زنان، این فرصت‌ها بیشتر در اختیار زنان طبقات بالا بود و هم اینکه فعالیت زنان بیشتر صبغه سیاسی و آن هم مخفیانه داشت تا اقتصادی و آشکار. به‌طوری که چه‌بسا انجمن‌های زنانه که در خفا تشکیل شدند و بدون آنکه نام و نشانی از آن‌ها باشد از بین رفتند و مهم‌تر از همه، قانون کشف حجاب اجباری بود که زنان سنتی‌تر و سالمندتر را منزوی و خانه‌نشین کرد. بر این اساس نتایج پژوهش حاضر بر خلاف تعداد قابل توجهی از مطالعات انجام‌گرفته با عنوان «بازنمایی هویت زنانه در رمان» مانند کمالی و همکاران (۱۳۸۸)، قربانی و جویباری (۱۳۹۴)، مرندی و قاسمی تازی (۲۰۱۲) و پژوهش‌هایی که به‌طور خاص به دوره پهلوی اول پرداخته مانند طالبی و ناظری (۱۳۹۰) و پارسی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۹) که زنان را تحت سلطه مردان، ناخشنود، تنها و گم‌گشته و.... بازنمایی کرده‌اند قرار می‌گیرد و بر آن است که هرگز تصویری همگون و

یک‌دست «آن هم مظلوم و تحت ستم» از زنان گزارش نشده و زنان «خارج از مرکز» قرار نگرفته‌اند. به‌علاوه برخلاف پژوهش‌های ولی‌زاده (۱۳۸۷) و صادقی شهیری (۱۳۹۹) به تقابل زنان فقط در دو سر طیف گفتمان‌های سنت و مدرنیته نمی‌پردازد و به این نتیجه رسیده است که در نتیجهٔ آویختگی گفتمانی، ما در داستان‌ها شاهد حضور زنانی هستیم که مابین این دو گفتمان هم از سنت و هم از مدرنیته، هم از دین و هم سکولاریزاسیون ناشی از مدرنیته، مایه گرفته‌اند. اما این مطالعه با پژوهش‌های حسینی و جهانبخش (۱۳۸۹) و قربانی و جویباری (۱۳۹۴) که به این نتیجه رسیده‌اند که بهبود وضعیت زنان و پیچیده‌تر شدن روابط آنان با اجتماع و آغاز دستیابی زن ایرانی به هویت و فردیت در رمان‌ها گزارش شده است، موافق و همخوان است. از آنجایی که در تریلوژی حجازی، دو شخصیت اصلی (زیبا و پریچهر) فاحشه هستند، پرداختن به قرائت غالب میرعابدینی از دلیل حضور زنان فاحشه در رمان‌ها، ضروری به نظر می‌رسد. میرعابدینی (۱۳۸۰) بر آن است که علل توجه نویسندگان رمان‌های اجتماعی به فواحش آن است که آن‌ها می‌خواهند «ارزش انسانی زنان بدکاره را در قالب دنیای اشرافیت به آن‌ها بازگرداند» (همان: ۵۵). اما چشم‌اندازهای حاکم بر متون گویای آن است که حجازی، دفاع از زن فاحشه و بخشیدن ارزش انسانی به آن‌ها را بازنمی‌تاباند. پریچهر به بدترین شکل ممکن به دست علی کشته می‌شود (پریچهر: ۱۰۸) و زیبا که در پایان اعتراف می‌کند: «که من فاحشه‌ام مرا نمی‌خرند. بیا این گوشواره‌ها را ببر بفروش برای پرویز بفرست» (زیبا: ۵۰۰)؛ براساس سرانجام شوم و نافرجام این دو زن، که یکی توسط همسر، فرجام قتل غیرپاسخ‌گویانه و حق به جانب شوهرش را تجربه می‌کند، آن دیگری نیز با از دست دادن منزلت و جایگاه انسانی خود، شأنی دون‌اشیا پیدا می‌کند و نه‌تنها دیگران که خودش هم دیگر به انسان‌بودگی و ارزشمندی خویش

اعتقاد و باور ندارد؛ می‌توان گفت حجازی در قالب هیچ گفتمانی، قصد دفاع از زن فاحشه را ندارد و با استراتژی‌های مختلف بارها، فاحشگی را به سُخره و نقد می‌کشاند.

زن هر جایی را فقط از چنگ یک نفر بیرون آوردن چه ثمر دارد؟ (زیبا: ۱۲۱). با آن حرف ندارم. از فاحشه بدم می‌آید (همان: ۴۶۱). زن فاحشه: سهم پیرمردهای متمول و جوان‌های ابله (همان: ۱۱۸). ناله و نفرین از دهان فاحشه شوم‌تر است (همان: ۲۴۳). زیبا ضمن آنکه از فاحشگی اظهار ندامت می‌کند، می‌گوید: «نذر کرده‌ام اگر خدا مرادم بدهد ده نفر زن فاحشه را از این کار زشت نجات بدهم» (همان: ۲۱۳). رشوه از پول فاحشگی بدتر است (همان: ۳۴۸). پریچهری که از خانه دیگری بیرون بیاید نمی‌توانست مرا خوشبخت کند (پریچهر: ۹۵). من اگر زنی داشته باشم که به من خیانت کند دلیل آن می‌دانم که مرا دوست ندارد. آن‌ا محبت و عشقم به او تمام می‌شود (همان: ۲۵). مردی که زنی بی‌عفت را در خانه نگاهدارد و شرافت خود را به بهای لمس بدنی آلوده، بفروشد، صفای انسانیت و محبت ندارد و از پست‌ترین حیوانات پست‌تر می‌شود (همان: ۱۱۳). دلی که زن هر جایی را بپذیرد، خانه خراب فحشاست. جای دوستی و وفا نیست. عشق به زن بی وفا عشق نیست، سبعت و التهاب جسم است (همان: ۱۱۳).

پی‌نوشت‌ها

1. Simone de Beauvoir
2. femininity
3. Bryman
4. Mureen
5. Gassman
6. Kucukalioglu
7. Roifah & Eliyanah

8. Marandi & Gasemi Tari

9. trilogy

10. social Constructionist

11. post- traditional

منابع

- آقاگل‌زاده، فردوس و غیاثیان، مریم‌سادات (۱۳۸۶). «رویکردهای غالب در تحلیل گفتمان انتقادی». *زیان و زبان‌شناسی*. ش ۵. ۳۹-۵۴.
- آقایی، عاطفه و خلیلی، محسن (۱۳۹۶). «تحلیل پدیدارشناسانه مدیریت بدن در بین دختران و زنان شهر تهران». *زن و مطالعات خانواده*. ش ۱۱ (۴). ۵۷-۷۲.
- احمدآبادی، محمد و موسوی، سیدرحیم (۱۳۹۴). «امنیت اجتماعی در دوره پهلوی اول». *مطالعات تاریخ انتظامی*. ش ۱۴. ۱۲۱-۱۴۰.
- احمدی، حبیب و دهقانی، رودابه (۱۳۹۴). «آراء و اندیشه‌های الریش بک». *توسعه اجتماعی*. ش ۲. ۱۰۱-۱۲۶.
- اعزازی، شهلا (۱۳۸۳). «ساختار جامعه و خشونت علیه زنان». *رفاه اجتماعی*. ش ۱۴. ۵۹-۹۶.
- باقری، محسن و شفق، اسماعیل (۱۴۰۰). «دیالکتیک عین و ذهن و این‌همانی سوژه و ابژه در نظریه و شعر نیما یوشیج». *ادبیات پارسی معاصر*. ش ۱ (۳۰). ۵۵-۸۶.
- توانا، محمدعلی و علی‌پور، محمود (۱۳۹۴). «بدن، سوژه و تکنولوژی‌های خود: درس‌هایی از راه‌حل فوکویی برای جامعه امروز». *غرب‌شناسی بنیادی*. ش ۶ (۲). ۱-۲۱.
- جواهری، فاطمه (۱۳۸۷). «بدن و دلالت‌های فرهنگی - اجتماعی آن». *مطالعات فرهنگ-ارتباطات (نامه پژوهش فرهنگی سابق)*. ش ۱. ۳۷-۸۰.
- حاتمی، سعید، بردستانی، رضا و جعفری قریه‌علی، حمید (۱۳۹۹). «سه‌گانه‌های داستانی فارسی از پندار تا واقعیت». *زبان و ادب فارسی*. ش ۲۴۱. ۴۷-۷۱.
- حجازی، محمد (۱۳۲۰). *زیبا*. تهران: ابن سینا.
- حجازی، محمد (۱۳۴۴). *پریچهر*. تهران: امیرکبیر.

- حجازی، محمد (۱۳۴۳) هم. تهران: امیرکبیر.
- خجسته، فرامز (۱۳۸۷) «پیدایش و تکوین رمان فارسی». *تاریخ ادبیات (پژوهش‌نامه علوم انسانی)*. ش ۳ (۵۹). ۶۱-۸۹.
- خزان، نگار و وثوقی، منصور (۱۳۹۵). «تبیین جامعه‌شناختی تأثیرات مردسالاری بر حساس محرومیت نسبی و احساس بیگانگی زنان از خود و از زندگی زناشویی». *بررسی مسائل اجتماعی ایران*. ش ۱. ۵۷-۹۸.
- دوبووار، سیمون (۱۳۹۷). *جنس دوم*. جلد دوم. ترجمه قاسم صنعوی. تهران: توس.
- رحمتی، محسن و خنجری، پریش (۱۳۹۸) «روزنامه اطلاعات و ورزش زنان در عصر پهلوی اول». *تحقیقات تاریخ اجتماعی*. ش ۲. ۲۶۱-۲۳۷.
- ریتزر، جورج (۱۳۹۰). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: ناشر علمی.
- ستاری، جلال (۱۳۷۳). *سیمای زن در فرهنگ ایران*. تهران: نشر مرکز.
- سلیمی، علی و باقرآبادی، شهریار (۱۳۹۲). «سایه‌روشن سیمای زن در رمان‌های نجیب محفوظ (پیامدهای ناگوار گذر از سنت به دنیای جدید)». *مطالعات داستانی*. ش ۲. ۷۸-۹۱.
- طالبی، ابوتراب و ناظری، مریم (۱۳۹۰). «بازنمایی دیگری فرودست در رمان‌های پهلوی اول». *علوم اجتماعی (علامه طباطبایی)*. ش ۵۵. ۱۳۱-۱۷۱.
- طاهری‌نیا، علی‌باقر و مهدیان طرهبه، روح‌الله (۱۳۹۲) «دوگانگی و تقابل در رمان‌های سحرخلیفه». *ادبیات پایداری*. ش ۸. ۱۲۱-۱۵۲.
- عباس‌زاده، محمد، سعیدی‌عطایی، حامد و افشاری، زهرا (۱۳۹۴). «مطالعه برخی عوامل جریان مدرنیته مؤثر بر گرایش زنان به طلاق (مورد مطالعه: زنان متأهل شهر زنجان)». *پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی*. ش ۹. ۲۵-۴۴.
- علی‌زاده، علی و طرفداری، علی‌محمد (۱۳۸۹). «تأثیر گفتمان ملی‌گرایی بر تحولات اجتماعی و فرهنگی دوره پهلوی اول». *پژوهش‌نامه تاریخ*. ش ۱۹. ۹۹-۱۲۲.

فوران، جان (۱۳۹۲) *مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران*. ترجمهٔ احمد تدین. تهران: خدمات فرهنگی رسا.

قربانی‌جویباری، کلثوم (۱۳۹۴). «بازنمود هویت زنانه در مجموع داستان حتی وقتی می‌خندیم فریبا وفی با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف». *زبان و ادبیات فارسی*. ش ۷۹. ۲۴۵-۲۱۹.

کمالی، افسانه، گودرزی، محسن و حاجتی، زینب (۱۳۸۸). «بازنمایی تجربهٔ زنان از جهان اجتماعی در رمان: تحلیل جامعه‌شناسانهٔ پنج رمان پرفروش دههٔ ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵». *مطالعات اجتماعی زنان*. ش ۳. ۹۹-۱۱۷.

محمدزاده، حسین (۱۳۹۹). «بازنمایی زن در اشعار شیرکو بی‌کس». *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*. ش ۲ (۲). ۸۸-۱۰۱.

مسعودنیا، حسین و فروغی، عاطفه (۱۳۹۱). «بازتاب تحولات سیاسی و اجتماعی دورهٔ پهلوی اول در رمان‌های تاریخی و اجتماعی این دوره (۱۳۰۰-۱۳۲۰)». *تاریخ اجتماعی و اقتصادی*. ش ۱. ۷۹-۹۶.

مصباحی‌پور ایرانیان، جمشید (۱۳۵۸). *واقعیت اجتماعی و جهان داستان*. تهران: امیرکبیر. ملک‌زاده، الهام (۱۳۹۴). «زنان و مؤسسات خیریهٔ رفاهی - بهداشتی ایران از مشروطه تا پایان حکومت پهلوی دوم». *پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام*. ش ۲۱. ۲۳۳-۲۵۶.

مورن، ادگار (۱۳۹۴). *درآمدی بر اندیشهٔ پیچیده*. ترجمهٔ افشین جهان‌دیده. تهران: نشر نی. مهدی‌زاده، محمد (۱۳۸۷). *رسانه‌ها و بازنمایی*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

میرعابدینی، حسن (۱۳۷۷). *صد سال داستان‌نویسی ایران*. ج ۳ و ۴. تهران: سرچشمه. ولی‌زاده، حمید (۱۳۸۷). «جنسیت در آثار رمان‌نویسان زن ایرانی». *نقد ادبی*. دورهٔ ۱، ش ۱. ۱۹۱-۲۲۴.

یورگنسن، ماریان و فیلیپس، لوئیز (۱۳۹۷). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. برگردان هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

- Abbaszadeh, M., & Saeedi Atai, H., & Afshari, Z. (2015). "The study of some factors of the flow of modernity affecting women's tendency to divorce (case study: married women of Zanzan city)". *Strategic studies of security and social order*. No. 9. Pp.25-44. [In Persian]
- Agha Golzadeh, F., & Ghiyathian, M. (2007). "Dominant approaches in critical discourse analysis". *Loss and Linguistics*. No. 5. pp. 54-39. [In Persian]
- Aghaei, A., & Khalili, M. (2017). "Phenomenological analysis of body management among girls and women in Tehran". *Women and Family Studies*. No. 11(4). pp. 57-72. [In Persian]
- Aghaei, A., & Khalili, M. (2016). "Phenomenological analysis of body management among girls and women in Tehran". *Women and Family Studies*. No. 11(4). pp. 57-72. [In Persian]
- Ahmadabadi, M. & Mousavi, S.R. (2015). "Social security in the first Pahlavi period". *police history studies*. No.14. pp. 121-140. [In Persian]
- Ahmadi, H., & Dehghani, R. (2015). "Elrich Beck's opinions and thoughts". *Social Development*. Vol. 10. No.2. pp. 101-126. [In Persian]
- Alizadeh, A., & Tasari, A. M. (2010). "The effect of nationalism discourse on the social and cultural developments of the first Pahlavi period". *Research journal of history*. 19th issue. pp. 99-122. [In Persian]
- Azazi, Sh. (2004). "Society structure and violence against women". *social welfare*. No.14. [In Persian].
- Bagheri, M., & Shafaq, E. (2021). "Dialectic of object and mind and the sameness of subject and object in the theory and poetry of Nima Yoshij". *Contemporary Persian literature*. No.1. series 30. pp. 55-86. [In Persian]
- De Beauvoir, S. (2018). *The second gender*. The second volume. translated by Qasim Sanavi. 12ed. Tehran. Tos Publications. [In Persian]
- Fairclough, N. (1989). *Languge and Power*. Published in the United States of America by Longman Inc. New York. P4O. F35 1988 401'. 987-36669. ISBN "582-009". 76-6.
- Foran, J. (2013). *Fragile Resistance*. History of Iran's Social Transformations. Translated by Ahmad Tedayon. 14th edition. Tehran. Rasa Cultural Services.. [In Persian]
- Gassman, J. Y. (2006). "A textual analysis of the role of women in historical fiction". *Graduate Research Papers*. 3. <https://scholarworks.uni.edu/grp>.

- Ghorbanjoibari, K. (2015). "Representation of female identity in the story as a whole even when we laugh, with the approach of Fairclough's critical discourse analysis". *Persian Language and Literature*. No.79. [In Persian]
- Hatami, S., Bardestani, R. & Jafari Qoriye, A. (2020). "Persian fiction trilogies from imagination to reality". *Persian Language and Literature Journal*. No. 241. pp. 47-71. [In Persian]
- Hijazi, M. (1941). *Parichehr*. Tehen: Ibn Sina Publications. [In Persian]
- Hijazi, M. (1964). *Homa*. Tehran: Amir Kabir Publishing House. [In Persian]
- Hijazi, M. (1965). *Ziba*. Tehran: Amir Kabir Publishing House. [In Persian]
- Javaheri, F. (2008). "The body and its cultural-social implications". *Culture-communication studies (former cultural research letter)*. No.1. pp. 37-80. [In Persian]
- Jorgensen, M. & Phillips, L. (2018). *Theory and method in discourse analysis*. Translated by Hadi Jalili. 8 ed. Tehran. Ney publication. [In Persian]
- Kamali, A., Gudarzi, M. & Hajti, Z. (2009). "Representation of women's experience of the social world in the novel: a sociological analysis of five best-selling novels from 1375 to 1385". *Women's Social Studies*. No. 3. pp. 117-99. [In Persian]
- Khazan, N. & Vothoqi, M. (2016). "Sociological explanation of the effects of patriarchy on the sensitivity of relative deprivation and women's feeling of alienation from themselves and from married life". *Review of Iran's Social Issues*. Vol. 7. No.1. Pp. 57-98. [In Persian]
- Khujasteh, F. (2016). "The emergence and development of the Persian novel". *Literature history (research journal of humanities)*. No.3/59. pp. 89-61. [In Persian]
- Kucukalioglu, E. G. (2007). "The Representation of Women as Gendered National Subjects in Ottoman–Turkish Novels (1908–1923)". *Journal of Gender Studies*. 3-15 | Published online. <https://doi.org/10.1080/09589230601116109>.
- Malekzadeh, E. (2015) "Women and welfare-health charities of Iran from the constitution to the end of Pahlavi II". *Iran and Islam Historical Research*. No. 21. pp. 256-233. [In Persian]

- Marandi, S.M. & Ghasemi Tari, Z. (2012). "Orientalist Feminism; Representation of Muslim Women in Two American Novels: Terrorist and Falling Man". *International Journal of Women's Research*. Vol.1. No.2. pp. 5 – 20.
- Massoudnia, H. & Foroughi, A. (2012). "The reflection of the political and social developments of the first Pahlavi period in the historical and social novels of this period (1320-1300)". *Social and economic history*. First issue. pp. 79-96. [In Persian]
- Mehdizadeh, M. (2008). "Media and representation. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance". *Media Production Office*. [In Persian]
- Mesbahipour Iranian, J. (1979). *Social reality and the story world*. First Edition. Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Mira Abadini, H. (1998). *One hundred years of Iran's story writing*. C. 3 and 4. Tehran: Sarcheshme Publishing House. [In Persian]
- Mohammadzadeh, H. (2020). "Representation of women in the poems of Shirko Biks". *Sociology of Culture and Art*. No. 2 (2). Pp. 101-88. [In Persian]
- Moran, E. (2015). *An introduction to complex thought*. Translated by Afshin Jahandideh. Tehran: Nei Publishing. [In Persian]
- Munawar, B. (2018). "Discourse in Matrix of Power: The Textual Analysis of First Presidential Speech by Donald. J. Trump at White House in the Context of Norman Fairclough's Modal of Three Levels of Discourse". *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*. E-ISSN. 2200-3452 & P-ISSN. 2200-3592.
- Olaf, M. (2011). "Secularization, Individualization, or (Re) vitalization? The State and Development of Churchliness and Religiosity in Post-Communist Central and Eastern Europe". *Religion and Society in Central and Eastern Europe*. No. 4 (1). 21-37.
- Rahmati, M. & Khanjari, P. (2019). "Women's information and sports newspaper in the first Pahlavi era, social history research". *Two-quarter scientific journal*. Second issue. Pp. 261-237. [In Persian]
- Risdaneva (2018). "A Critical Discourse Analysis of Women's Portrayal in News Reporting of Sexual Violence". *Studies in English Language and Education*. No.5(1). Pp. 126-136.
- Ritzer, G. (2011). *Sociological theory in the contemporary era*. Translated by Mohsen Salasi. 17th edition. Tehran: scientific publisher. [In Persian]

- Roifah, M. E. (2012). "Comparing the Womenin Madame Bovaryand the Awakening". *State University of Malang*. E-mail. roifapotcipot@gmail.com. evierozi@gmail.com..
- Salimi, A., & Bagharabadi, S. (2013). "The bright shadow of a woman's face in the novels of Najib Mahfouz (unfortunate consequences of the transition from tradition to the new world)". *Fiction studies*, second volume. Second issue. pp. 78-91. [In Persian]
- Sattari, J. (1994). *The face of women in Iranian culture*. Tehran: Nashreh Karzan. [In Persian]
- Taherinia, A. B. & Mahdian Targaba, R. (2013). "Duality and confrontation in Sahar Khalifa's novels". *Sustainability literature*. Fourth year. Eighth issue. pp. 121-152. [In Persian]
- Talebi, A. T. & Nazeri, M. (2011). "Another representation of the inferior in the first Pahlavi novels". *Journal of Social Sciences* (Allameh Tabatabai). No. 55. [In Persian]
- Tawana, M. A. & Alipour, M. (2015). "The Body, the Subject, and Technologies of the Self: Lessons from a Foucauldian Solution for Today's Society". *Fundamental Western Studies*. No.6 (2). pp. 1-21. [In Persian]
- Valizadeh, H. (2008). "Gender in the works of Iranian female novelists". *Literary Criticism*. Vol.1. No.1. pp. 191-224. [In Persian]

